

Ziółkowski, Andrzej

Kwartalnik Teologiczny Wileński 1923-1926 : (studium historyczno-teologiczne)

Studia Teologiczne 4, 133-164

1986

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. ANDRZEJ ZIÓLKOWSKI

KWARTALNIK TEOLOGICZNY WILEŃSKI
1923–1926
(Studium historyczno-teologiczne)

Treść: Wstęp; I. Geneza i charakterystyka zewnętrzna „Kwartalnika”; II. Układ i tematyka; III. Autorzy; IV. Próba oceny; Zakończenie.

WSTĘP

Po odbudowie państwowości polskiej w 1918 r. rozpoczął się 20-letni okres, sprzyjający rozwojowi nauk teologicznych na terenach II Rzeczypospolitej. Do istniejących już w byłym zaborze austriackim 2 ośrodków uniwersyteckich (Lwów i Kraków) dołączyły: Uniwersytet Warszawski,¹ nowopowstały Katolicki Uniwersytet Lubelski² i reaktywowany Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie.³ Najbardziej odpowiednie warunki do uprawiania nauki posiadało przede wszystkim środowisko krakowskie. Istniejący tam Wydział Teologiczny nie stracił praw uniwersyteckich, jak to miało miejsce np. we Lwowie.⁴

Działalność Wszechnicy Krakowskiej w czasie zaboru, a przede wszystkim bogactwo zespołów rękopiśmiennych Biblioteki Jagiellońskiej dały podstawy do szybkiego wzrostu poziomu nauczania. W niedługim czasie ukazały się tam pierwsze czasopisma teologiczne: *Polonia Sacra*, wydawane przez Towarzystwo im. Papieża Benedykta XV w latach 1918–1921, *Nova Polonia Sacra* (1926–1939), *Przegląd Biblijny* (1937–1939) i *Mysterium Christi* (1929–1939). Wszystkie te czasopisma położyły duże zasługi nie tylko dla rozwoju nauk teologicznych, lecz także w dziedzinie kultury.

Podobnie rzecz się miała z odnowionym Uniwersytetem Warszawskim. Ufundowane w 1918 r. dwa Wydziały Teologiczne: Teologii Katolickiej i Teologii Chrześcijańskiej, miały doskonałe zaplecze naukowe dzięki Bibliotece Narodowej, szeregowi archiwów oraz cennym bibliotekom: Zamojskich, Krasieńskich, Radziwiłłów.⁵ Doskonałe zorganizowane wydawnictwo *Warszawskich Studiów Teologicznych* znacznie przyczyniło się do rozgłosu nowopowstałych Wydziałów.

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego, mimo swoich bogatych tradycji sięgających XVII w., uzyskał warunki prawdziwego rozwoju dopiero w 1918 r. Tutaj, podobnie jak w Krakowie i Warszawie, obok zaplecza uniwersyteckiego, Wydział posiadał bogatą w zbiory Bibliotekę Ossolińskich, kilka bibliotek prywatnych⁶ oraz biblioteki unickie i prawosławne. Wyróżniającym się czasopismem środowiska

¹ Wznosił on pracę jeszcze podczas trwania działań wojennych. Por. B. Przybylski, *Teologia dogmatyczna*. W: *Dzieje Teologii Katolickiej w Polsce*, t. 3 cz. 1, Lublin 1976, s. 161.

² Został założony przez ks. I. Radziszewskiego w Lublinie w 1918 r.

³ Formalnie został wskrzeszony dekretem Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z dn. 28 VIII 1919 r.
⁴ Po 1804 r. zdegradowano Uniwersytet do rangi Liceum. Por. M. Rechowicz, *Uwagi wstępne*. W: *Dzieje Teologii Katolickiej*, t. 3, cz. 1, Lublin 1976, s. 23.

⁵ M. Rechowicz, *Uwagi wstępne*. W: *Dzieje Teologii Katolickiej w Polsce*, t. 3, cz. 1, Lublin 1976, s. 24.

⁶ Wśród nich Baworowskich i Dzieduszyckich. Por. tamże, s. 24.

lwowskiego był kwartalnik *Przegląd Teologiczny* (1920–1930), który po jedenastu latach został przemianowany na *Collectanea Theologica* (1931–1939). Od 1947 r. siedziba Towarzystwa i redakcji *Collectanea* znajduje się w Warszawie, gdzie nadal są wydawane.

W odmiennej sytuacji znalazły się dwa pozostałe uniwersytety: w Lublinie i w Wilnie. Katolicki Uniwersytet Lubelski, ze względu na to, że powstał bezpośrednio po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, musiał walczyć z wieloma trudnościami. Kłopoty finansowe, brak tradycji i niedobory w kadrze naukowej, spotęgowane odejściem wielu młodych profesorów na wydziały państwowe, wpływały ujemnie na twórczość tego ośrodka.⁸ Uwzględniwszy powyższe trudności, podziwiać jednak należy to, że Katolicki Uniwersytet Lubelski w ciągu 20 lat potrafił wydać w seriach: *Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego, Prace doktorskie i magisterskie, Źródła i monografia*, wiele prac z dziedziny teologii, filozofii i prawa kanonicznego. Ukazywały się nadto drukiem publikacje Towarzystwa Wiedzy Chrześcijańskiej.

Uniwersytet Stefana Batorego, który był jedną z najstarszych wyższych uczelni w Polsce,⁹ borykał się w okresie międzywojennym z licznymi trudnościami organizacyjnymi, spowodowanymi głównie stratami dziewiętnastowiecznymi.

W 1832 r. car Mikołaj I zamknął Uniwersytet. W jego miejsce powstały: Akademia Duchowna dla kleru katolickiego i Akademia Medyczna, mająca za zadanie kształcenie lekarzy. Biblioteki, gabinety i inne pomoce naukowe Uniwersytetu Wileńskiego miały być przejęte przez nowopowstałe Akademie w miarę ich zapotrzebowania.¹⁰ Resztę Ministerstwo oświaty przydzieliło białoruskiemu okręgowi naukowemu.¹¹ Nowy rozkaz carski, wydany 26 IV 1834 r., sprowadził na Uniwersytet Wileński dalsze grabieże. Świeżo otwarty Uniwersytet św. Włodzimierza w Kijowie otrzymał prawo do przejęcia pomocy naukowych pozostałych po wyposażeniu obu Akademii w Wilnie. Podobne prawo uzyskały uniwersytety: kazański, dorpacki, moskiewski i uniwersytet w Charkowie.¹² Tak więc wielkie bogactwo wyposażenia naukowego Wszechnicy Wileńskiej, zgromadzone na przestrzeni 2,5 wieku, zostało brutalnie rozgrabione i rozwiązane po całej Rosji. Po krótkotrwałym istnieniu obu Akademii cały kraj, liczący kilka milionów mieszkańców, ponad 20 lat był pozbawiony jakiegokolwiek wyższej uczelni.¹³

Wszechnica Wileńska była zawsze ogniskiem polskiej kultury narodowej. Musiała być przeto powołana do życia. Pierwsze starania o otwarcie Uniwersytetu w Wilnie uczynione zostały jeszcze za Mikołaja I w 1843 r., lecz nieskutecznie. Drugą próbę społeczeństwo polskie podjęło w 1858 r., w czasie pobytu Aleksandra II w Wilnie – z tym samym bezowocnym skutkiem. W latach 1909–1910 ziemiaństwo kresowe ponownie podniosło ten projekt, lecz bez pożądanego rezultatu. Nieudane próby wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego wyływały z faktu znajdowania się tych terenów Polski w specyficznych uwarunkowaniach zaboru rosyjskiego. Dopiero do realizacji myśli o wskrzeszeniu Uniwersytetu mogło dojść po upadku okupacji nie tylko rosyjskiej, ale i niemieckiej w czasie działań I wojny światowej (1914–1918). Tak też się stało. Po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 r. podjęto jednoczesne starania w Warszawie i Wilnie celem otwarcia Uniwersytetu.¹⁴ W niedługim czasie zostały one uwieńczone zatwierdzeniem statutu uczelni dekretem naczelnego wodza Józefa Piłsudskiego z dnia 28 VIII 1919 r.¹⁵ Uroczyste otwarcie Uniwersytetu Stefana Batorego nastąpiło 11 X 1919 r.

Po 87 latach przerwy, wskrzeszony uniwersytet wymagał wielkiego wysiłku, by zorganizować normalną jego działalność. W krótkim czasie trzeba było dokonać przebudowy gmachów lub ich rekonstrukcji, zatroszczyć się o wyposażenie zakładów w pomoce naukowe, książki, czasopisma. Utrudnieniem do tego było wcześniejsze zorganizowanie się innych uniwersytetów w odrodzonej Polsce. Daleko już była posunięta organizacja Uniwersytetu Poznańskiego, powstawał Uniwersytet Lubelski i uzupełniał się Uniwersytet Warszawski. To sprawiało, że wiele sił naukowych, zarówno będących w Polsce, jak i przebywających za granicą, przyjęło już wykłady na tych uczelniach. Wobec powyższego, trudne zadanie mieli do wypełnienia

⁷ Tamże, s. 25.

⁸ M. Rechowicz, *Uwagi wstępne*, dz. cyt., s. 26.

⁹ Akademia Krakowska powstała w 1364 r., Uniwersytet Wileński w 1578 r. Por. A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*, Prawo Kanoniczne, 7 (1964) s. 180.

¹⁰ J. Kozłowska-Studnicka, *Likwidacja Uniwersytetu Wileńskiego w świetle korespondencji urzędowej*. W: *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu C.C.C.I. rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 1, Wilno 1929, s. 409–415.

¹¹ Tamże, s. 412.

¹² Tamże, s. 417.

¹³ S. Władyczko, *Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 34–35.

¹⁴ A. Wrzosek, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w r. 1919*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 4.

¹⁵ Tamże, s. 26.

inicjatorzy każdego z wydziałów nowo wskrzeszonego USB. Do nich należała troska o „rozruch” i normalną pracę powierzonego sobie wydziału.

W tych to warunkach powołani inicjatorzy Wydziału Teologicznego, księża: Bronisław Żongołłowicz, Kazimierz Zimmermann i dr Bolesław Wilanowski, podjęli się inicjacji Wydziału. Ważną rzeczą w nowo odradzającym się Wydziale było zajęcie się organizowaniem życia naukowego. To zadanie przypadło w udziale ks. B. Wilanowskiemu.

Organizujące się Wydziały Teologiczne po pierwszej wojnie światowej w Warszawie, Krakowie, Lwowie, Lublinie i Wilnie stwarzały swoje odrębne szkoły teologiczne. Niektóre z nich posiadały lub inicjowały swoje czasopisma teologiczne, gdzie publikowały osiągnięcia prowadzonych przez siebie badań naukowych z dziedziny teologii. Niestety katolickie studia prasoznawcze są zaledwie w początkach.

Pismem Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego był *Kwartalnik Teologiczny*. Wychodził on wprawdzie niedługo, ale zaznaczył się wystarczająco trwale w ówczesnym ruchu wydawniczym. *Kwartalnik* ten stał się przedmiotem badań niniejszej pracy. Chodziło o krytyczną ocenę jego zawartości treściowej i strony formalnej na tle teologicznego czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce międzywojennej.

Badania przeprowadzono metodą historyczno-teologiczną, tzn. problem teologiczny, jakim jest treść *Kwartalnika* poddano analizie historycznej, z uwzględnieniem wiążących się z nią wymogów. W tym celu sięgnięto do całości emisji *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego*, jako zasadniczego źródła monografii. Materiałem źródłowym stała się również *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 1 i 2, Wilno 1929, która pomogła naświetlić, w jakich warunkach doszło do zainicjowania *Kwartalnika Wileńskiego* przez ks. prof. B. Wilanowskiego.

W opracowaniu tegoż zagadnienia nie odbyło się bez trudności, spowodowanych niemożliwością dotarcia do Archiwów Uniwersytetu Stefana Batorego i Seminarium Duchownego w Wilnie. Prawdopodobnie jednak ewentualne dane nie wpłynęłyby na zmianę obrazu prezentowanego czasopisma.

I. GENEZA I CHARAKTERYSTYKA ZEWNĘTRZNA CZASOPISMA

1. Okoliczności powstania „Kwartalnika” i jego zadanie

Wskrzeszenie Uniwersytetu Stefana Batorego 11 X 1919 r. nie było równoznaczne z rozpoczęciem działalności Wydziału Teologicznego. Pierwsze próby zostały podjęte bezpośrednio po ogłoszeniu przez Komitet Polski¹⁶ w Wilnie dnia 30 XII 1918 r. „ponownego powołania do życia zamkniętego w 1832 r. Uniwersytetu Wileńskiego”.¹⁷ Utworzono wówczas Komitet, mający za zadanie zorganizowanie wydziału teologicznego.¹⁸ Energicznie przystąpiono po pracy i już wkrótce, 27 IV 1919 r. na posiedzeniu Komitetu podano do wiadomości, że „wydział teologiczny jest już zorganizowany i możnaby go uruchomić”.¹⁹ W niedługim czasie ujawniło się wiele trudności. Nie było odpowiednich pomieszczeń i kadry profesorów. Wkrótce też wynikła sprawa uzgodnienia koncepcji z biskupem wileńskim Jerzym Matulewiczem. Zorganizowane już fakultety teologiczne w Warszawie i Lublinie swoją strukturę dostosowały do fakultetów rzymskich. Wydziały teologiczne w Krakowie i Lwowie przyjęły „model środkowoeuropejski”.²⁰ Taki też model chciało nadać Ministerstwo WRiOP Wydz. Teol. na Uniwersytecie Wileńskim.²¹ Spotkało się to jednak z dezaprobatą biskupa, gdyż zrywało ze starym sposobem kształcenia kleru w diecezji wileńskiej.²² Chcąc zorganizować Wydział Teologiczny na wzór krakowskiego i lwowskiego, należało przekonać o tym ówczesnego arcybiskupa Jerzego Matulewicza „oraz społeczeństwo, które żyło się ze starym sposobem kształcenia duchowieństwa i innego sobie nie wyobrażało”.²³

¹⁶ Komitet Narodowy Polski kierował wówczas całokształtem życia Polskiego w Wilnie i na Wileńszczyźnie. Por. S. Władyczko, *Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, Wilno 1929, s. 34.

¹⁷ B. Żongołłowicz, *Wydział Teologiczny USB w okresie 1919–1929 r.* W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 204.

¹⁸ W skład Komitetu weszli: ks. dr Leon Puciata, ks. Adam Kulesza, ks. Stanisław Maciejewski, tamże, s. 204.

¹⁹ Oświadczenie to złożył przewodniczący Komitetu Polskiego tymczasowy rektor Józef Ziemacki, tamże, s. 205.

²⁰ M. Rechowicz, *Uwagi wstępne*. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 3, cz. 1, Lublin 1976, s. 22.

²¹ B. Żongołłowicz, *Wydział Teologiczny...*, t. 2, s. 214.

²² B. Wilanowski, *Wydziały teologiczne w Polsce*, PPKat., Warszawa I (1927), s. 359–360.

²³ Tamże, s. 359–360.

W rozwiązaniu powyższych trudności skuteczną pomoc okazał nuncjusz apostołski Achilles Ratti,²⁴ który czynił starania, by Wydział Teologiczny miał wszelkie prawa w wychowywaniu młodego kleru w Wilnie. Opracowany i przedstawiony plan studiów Wydziału został przyjęty i zatwierdzony przez Stolicę Apostolską.²⁵ Należałoby go zatem urzeczywistnić w nowo powstałym Wydziale Teologicznym Wileńskim. Organizator, ks. Br. Żongołłowicz, niezwłocznie udał się do Krakowa, Lwowa i Lublina w celu pozyskania dla Wydziału sił naukowych. Przeprowadzone rokowania na powyższych uniwersytetach nie były zbyt pomyślne, chociaż nie pozostały bez korzyści dla powstającego Wydziału Wileńskiego. W Krakowie organizator pozyskał przynajmniej na jeden rok do wykładów chrześcijańskich nauk społecznych ks. prof. K. Zimmermanna. W Warszawie zaś nawiązał układy z ks. dr. B. Wilanowskim, którego habilitacja na Wydziale Teologicznym we Lwowie była na ukończeniu.²⁶ Tak więc swoją działalność rozpoczął Wydział w szczupłym gronie trzech członków: ks. B. Żongołłowicza, dziekana Wydziału i prof. zwyczajnego prawa kanonicznego, ks. K. Zimmermanna, prodziekana i prof. zwyczajnego chrześcijańskich nauk społecznych i ks. B. Wilanowskiego w charakterze zastępcy profesora teologii fundamentalnej.²⁷

Ważną rzeczą w nowo powstałym Wydziale było zajęcie się organizowaniem życia naukowego. Tę sprawę wziętą na siebie B. Wilanowski, który powołany został na Wydział w grudniu 1919 r. nominacją Naczelnego Wodza Piłsudskiego.²⁸ Prace organizacyjne rozpoczęto od urzędzenia dziekanatu, ustawienia ławek w sali wykładowej i próby urzędzenia seminarium teologicznego. Początki były skromne. Liczba studentów w 1919/1920 r. wynosiła 10 osób, w tym pięciu księży i pięć osób świeckich.²⁹ Pomimo tak niskiej liczby słuchaczy, trzeba było zabrać się do rozbudowy Wydziału, uzupełnienia katedr, utworzenia i zaopatrzenia w pomoce seminariów naukowych. Należało też uzgodnić studia wydziałowe z seminaryjnymi. Prace nad tym trwały do października 1926 r.³⁰ Praktycznie już od 1920 r. alumni, posiadający świadectwo dojrzałości, mieli możliwość studiowania na Wydziale Teologicznym.³¹ Dzięki temu, znacznie podniosła się liczba uczniów Wydziału i zarysowała się szybsza perspektywa jego rozwoju. W tej sytuacji większa odpowiedzialność spoczęła na pierwszych profesorach – organizatorach tej uczelni. B. Wilanowski odegrał tutaj bardzo ważną rolę. Jego zadaniem była troska o jak najlepsze wykształcenie przyszłych teologów. Z zastępcy profesora Wilanowski został mianowany profesorem nadzwyczajnym,³² a od połowy 1920 r. profesorem zwyczajnym teologii fundamentalnej.³³

Praca ks. Wilanowskiego jako zastępcy profesora, później profesora nadzwyczajnego, a wreszcie jako prodziekana Wydziału, nie ograniczała się tylko do prowadzenia wykładów i ćwiczeń ze studentami. Podmioma braku odpowiednich pomieszczeń i skąpych funduszy,³⁴ zdołał on utworzyć wspólną bibliotekę wydziałową, „która pozwoliła zaopatrzyć naukowe seminaria w cenne, pierwszej wartości naukowej, wydawnictwa...”.³⁵ Prof. Wilanowski nie tylko organizował bibliotekę, gromadził księgozbiór, ale w trosce o przyszłych adeptów nauki pragnął otworzyć własne wydawnictwo teologiczne. Jako reprezentant Uniwersytetu był uczestnikiem wielu zjazdów teologicznych, organizowanych przez różne ośrodki naukowe w Polsce i za granicą. Tam nawiązywał kontakty, nabierał doświadczenia. W ten sposób niejako przygotowywał grunt pod utworzenie czasopisma teologicznego o szerokim zasięgu oddziaływania.

Właśnie podczas jednego z takich wyjazdów prof. Wilanowski, przebywając we Lwowie jesienią 1921 r., spotkał się z T. Długoszem, redaktorem czasopisma *Przegląd Teologiczny*. Spotkanie to miało na celu wymianę poglądów na temat wartości naukowej wydawanego przez niego czasopisma. Zdaniem Wilanowskiego *Przegląd Teologiczny* miał pewne niedomagania redakcyjne, spowodowane małą ilością współpracowników. Wystąpił więc z propozycją utworzenia, obok komitetu redakcyjnego we Lwowie, podobnego komitetu w Wilnie. Wydawane w ten sposób czasopismo byłoby firmowane ich nazwiskami jako redaktorów. Z racji tego, że ks. T. Długosz nie mógł w tej sprawie sam podjąć decyzji, poinformował ks. B. Wila-

²⁴ Późniejszy papież Pius XI.

²⁵ Ojciec Święty, po rozpatrzeniu podania, udzielił prowizorycznego zezwolenia na otwarcie Wydziału Teologicznego w Wilnie. B. Żongołłowicz, *Wydział Teologiczny...*, t. 2, s. 216.

²⁶ Tamże, s. 216.

²⁷ Tamże, s. 217.

²⁸ „Nominacja 1 XII 1919 r. z ważnością od 1 XI”. B. Żongołłowicz, *Wydział Teologiczny...*, t. 2, s. 230.

²⁹ Tamże, s. 217.

³⁰ Nowa *Ratio studiorum*, zatwierdzona 10 X 1926 r., zawierała szczegółowe przepisy, dotyczące struktury Wydziału, tamże, s. 222.

³¹ Tamże, s. 222–225.

³² Tamże, s. 231.

³³ Tamże, s. 231.

³⁴ B. Żongołłowicz, *Wydział Teologiczny...*, t. 2, s. 236.

³⁵ Między innymi dzieła źródłowe z zakresu patrystyki i dokumenty Stolicy Apostolskiej, tamże, s. 236.

nowskiego, że porozumie się z komitetem redakcyjnym, a odpowiedź da listownie.³⁶ W niedługim czasie komitet przyjął propozycję prof. Wilanowskiego. A oto odpowiedź, jaką wystosował ks. Wilanowski dnia 17 XI 1921 r. do Redakcji *Przeglądu Teologicznego* we Lwowie po otrzymaniu pisma komitetu w tej sprawie: „Czuję się w miłym obowiązku złożenia serdecznego podziękowania Komitetowi Redakcyjnemu za tę uchwałę, która w tak dobitny sposób (...) zaznaczyła, iż Komitet rządzi się tylko dobrem samej sprawy a nie kieruje się względami osobistej natury. Uchwałę tę, dla mnie tak zaszczytną, cenię sobie bardzo wysoko. Mimo jednak tej uchwały i mimo rozmowy plan uzgodnienia naszych wysiłków nie może przyjść do skutku, a to dla następujących przyczyn: W tym czasie (od września do listopada) zaszły pewne okoliczności, które rzeczy te postawiły na innym zupełnie gruncie.

Uniwersytet nasz, jako placówka kresowa, otrzymał od Ministerstwa w Warszawie wyraźną zachętę do podjęcia szerokiej akcji wydawniczej. Akcją tę Ministerstwo obiecuje mocno popierać... Chcemy więc z tego pisma zrobić organ wyłącznie wileński. Ponieważ *Przegląd Teologiczny* ma charakter ogólnopolski, bo wśród współpracowników liczy mieszkańców wszystkich dzielnic więc uważam, że dobrze będzie, iż *Przegląd teologiczny* pozostanie tem, czym jest, a obok niego mogą istnieć organy miejscowe tylko, jakim właśnie zamierza zostać nasze pismo. ... Ufam, że Przewielebny Ksiądz Redaktor i Szanowny Komitet Redakcyjny raczą uwzględnić te moje motywy i nie wezmą mi za złe mojego obecnego kroku”.³⁷

W tej sytuacji powoli urzeczywistniało się marzenie prof. Wilanowskiego „o stworzeniu przy Wydziale Teologicznym wileńskiej szkoły teologicznej, jako promieniującego ośrodka wyższej wiedzy o Bogu”.³⁸ Do licznie już zgromadzonego księgozbioru³⁹ B. Wilanowski w 1923 r. mógł dołączyć egzemplarze własnego wydawnictwa. Powstało ono w trosce o przyszłych adeptów nauki, aby dać im wzory dobrej pracy naukowej.⁴⁰ Obok wydawanych tam prac profesorów Wydziału Teologicznego oraz profesorów innych wydziałów, tamy tego *Kwartalnika* udostępnione zostały przez redaktora również studentom.⁴¹ *Kwartalnik Teologiczny Wileński* stał się więc niejako wykładnikiem działalności naukowej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego.

2. Redaktor i wydawca

Czasy XX-lecia międzywojennego nie sprzyjały rozwojowi nauk. Młode państwo polskie przeżywało różnego rodzaju kryzysy. Samo znajdowało się w okresie organizacji. Ponadto gwałtowna dewaluacja pieniądza,⁴² brak kredytów budowlanych i ograniczenia finansowe ze strony Ministerstwa⁴³ na potrzeby szkolnictwa, paraliżowały wszelkie twórcze inicjatywy. W tych skomplikowanych warunkach dla rozwoju nauki, jawi się przed nami osoba ks. B. Wilanowskiego, inicjatora i wydawcy czasopisma *Kwartalnik Teologiczny Wileński*. Zanim zajmiemy się działalnością redakcyjną i wydawniczą profesora Wilanowskiego, przypatrzymy się bliżej tej interesującej postaci.

Bolesław Wilanowski ur. w 1885 r. w Bolimowie w woj. warszawskim. Po odbyciu nauki w szkołach średnich w Warszawie w 1902 r., wstąpił do Seminarium Duchownego w Warszawie, które ukończył w 1907 r. Studia wyższe odbywał w latach 1907–1911 w Petersburgu, ukończył je ze stopniem magistra teologii. W latach 1912–1913 studiował we Wrocławiu. Potem przez okres sześciu lat do 1919 r., był nauczycielem w szkołach średnich w Łodzi, Gostyninie, Warszawie oraz wikariuszem w kościele św. Józefa w Łodzi. Habilitację uzyskał na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w 1919 r. W tym samym roku został powołany na Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego, jako zastępca prof. teologii fundamentalnej. Dnia 1 VIII 1920 r. otrzymał nominację na prof. nadzwyczajnego tegoż Wydziału.

³⁶ T. Długosz, *Rec. Przegląd Teologiczny*, Łwów, 4 (1929) z. 2, s. 171–173.

³⁷ J. Zdanowicz, *Garść impresji jednego z uczniów śp. Ks. Profesora dr Bolesława Wilanowskiego*, WKAB IV/VL/1978 nr 1, s. 130.

³⁸ T. Długosz, art. cyt., s. 171–173.

³⁹ „W lutym 1929 r. biblioteka seminariów teologicznych posiadała dzieł 7.315, tomów 10.425, w tej liczbie kupionych dzieł 7.020, tomów 9.747, otrzymanych w darze dzieł 37, tomów 678, czasopism prenumerowała 25”. B. Zongołowicz, *Wydz. Teol.*, dz. cyt., t. 2, s. 237. Por. także List Ks. J. Zawadzkiego z dn. 15 XI 1976 r. Archiwum Sem. Duch. w Białymstoku.

⁴⁰ J. Zdanowicz, art. cyt., s. 131.

⁴¹ B. Zongołowicz, *Wydz. Teol.*, dz. cyt., t. 2, s. 237. Por. także A. Klawek, *Zarys dziejów teologii katolickiej w Polsce*, Kraków 1948, s. 39.

⁴² Dewaluacja marki polskiej przypadła na lata 1923–24, tj. na okres szczególnych trudności gospodarczych i finansowych Uniwersytetu Wileńskiego. R. Mienicki, *Pierwsze dziesięciolecie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 136.

⁴³ Tamże, s. 135–140. Por. także St. Stomma, *USB w latach 1919–1939 i jego dziedzictwo dzisiaj* (referat), Warszawa 1978, Arch. Bibl. Sem. w Białymstoku.

Tam, oprócz teologii fundamentalnej, prowadził wykłady z Pisma Św., patrologii, historii, dogmatów, metodologii nauk teologicznych oraz seminarium naukowe. Jako jeden z pierwszych profesorów Wydziału Teologicznego brał czynny udział w jego organizowaniu, sprowadzał książki, tworzył bibliotekę wydziałową. W latach 1923–1926 założył i redagował w Wilnie pismo naukowe *kwartalnik Teologiczny Wileński*. Rozpoczął dorobek pisarski w 1912 r. został wzbogacony o dalsze pozycje naukowe wydawane w Wilnie z zakresu teologii i prawa kanonicznego. Dnia 22 X 1929 r. został mianowany prof. zwyczajnym na Wydz. Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego. Z chwilą otrzymania drugiego doktoratu w 1930 r. z prawa kanonicznego, dobrowolnie zrzekł się pełnienia obowiązków kapłańskich i przeszedł na Wydział Prawa i Nauk Społecznych, gdzie wykładał prawo kościelne do II wojny światowej. Okres wojny spędził w Łodzi, tam też w 1954 r. umarł i został pochowany.⁴⁴

Jednym z pierwszych dążeń prof. Wilanowskiego u początków pracy naukowo-dydaktycznej było stworzenie odpowiedniego zaplecza naukowego Wydziału, które – jak sam mówił – ułatwiałoby i czyniło skuteczną pracę profesora.⁴⁵ Uczeń Ks. Profesora i student Wydziału Teologicznego – ks. dr Józef Zdanowicz tak o tym pisał: „Doskonale zorganizowane i wspaniale wyposażony warsztat pracy dla teologów, jakim było seminarium teologiczne przy Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego, można bez przesady nazwać uміłowanym dziełem ks. prof. Wilanowskiego. (...) Księgozbiór tego zakładu uniwersyteckiego reprezentował: Pismo św., teologię dogmatyczną, teologię fundamentalną, teologię moralną, historię Kościoła, patrystykę, filozofię, kaznodziejstwo, katechetykę i pedagogikę. Składają się nań przede wszystkim kosztowne wydawnictwa źródłowe, dzieła najwybitniejszych przedstawicieli nauki teologicznej, tak katolickich, jak i protestanckich, opracowania, rozprawy, encyklopedie, słowniki, kompendia, podręczniki itd. Dział czasopism – głównie zagranicznych – obejmujący tak oprawne roczniki z lat poprzednich, jak i periodyki bieżące – umożliwiał trzymanie ręki na pulsie rozwoju i dociekań myśli teologicznej; wyczerpująco orientował w ruchu wydawniczym, dostarczał każdemu zainteresowanemu możliwości uzupełnienia bibliografii studiowanej dyscypliny teologicznej o najświeższe pozycje”.⁴⁶

Myśl prof. Wilanowskiego o utworzeniu własnego czasopisma naukowego zaczęła się krystalizować już w pierwszych latach pracy na Uniwersytecie.⁴⁷ Nie mały wpływ wywarła na to bogata działalność naukowa Profesora zarówno w kraju, jak i za granicą. „W zdumienie wprawia, pisze ks. Zdanowicz, poświęcenie i energia, z jaką ks. prof. Wilanowski – jako dziekan Wydziału Teologicznego – nie szczędząc czasu i trudu na liczne wyjazdy zagraniczne, zwiedzał najświetniejsze oficyny wydawnicze, księgarnie, zakupywał i dostarczał do Wilna potrzebne zakładowi wydawnictwa, by stworzyć w Wilnie warsztat naukowy najwyższej rangi”.⁴⁸

Wilanowski zdawał sobie sprawę z tego, że wiedza rodząca się w ośrodkach naukowych ma wówczas sens, jeśli służy ludziom. Stąd też już w trzecim roku swojej pracy dydaktycznej na Uniwersytecie Wileńskim zdecydował o otwarciu wydawnictwa teologicznego jako organu miejscowego.⁴⁹ Decyzję Księdza Wilanowskiego poparło Ministerstwo WRiOP,⁵⁰ nie gwarantując jednak pomocy materialnej. Dlatego Profesor, kierując się troską o przyszłych adeptów nauki i chęcią ukazania im wzorów dobrej pracy naukowej, wydawnictwo *kwartalnika teologicznego Wileńskiego* finansował ze swoich oszczędności.⁵¹

Kwartalik Teologiczny Wileński wychodził w latach 1923–1926. Był to okres trudny dla Ojczyzny pod względem politycznym i gospodarczym. Trudności te wpłynęły także ujemnie na rozwój nauki w całym kraju. Czasopiśmiennictwo teologiczne w tym czasie reprezentowane było zaledwie przez kilka tytułów, które zawierały materiały o walorach naukowych. Wśród nich na szczególną uwagę zasługiwały: *Polonia Sacra* (1918–1921, wydawane w ośrodku krakowskim); *Przegląd Teologiczny* (1920–1939), wydawany przez ks. T. Długosza w ośrodku lwowskim; *Ateneum Kapłańskie* (1908), wydawane we Włocławku jako miesięcznik teologiczny.⁵²

⁴⁴ B. Żongołłowicz, *Wydz. Teol.*, dz. cyt., t. 2, s. 244–245. Por. także J. Pochołowicz, *Ksiądz Bolesław Wilanowski (1885–1954), jako profesor i organizator nauki teologicznej* (maszynopis).

⁴⁵ B. Wilanowski, *Wydz. Teol.*, dz. cyt., t. 2, s. 351–364.

⁴⁶ J. Zdanowicz, *Garść impresji jednego z uczniów śp. ks. Profesora dra B. Wilanowskiego*, WKAB 4 (1978) s. 130–131.

⁴⁷ T. Długosz, *Rec.: Przegląd Teol.*, art. cyt., s. 1/1–1/3.

⁴⁸ J. Zdanowicz, art. cyt., s. 130–131.

⁴⁹ T. Długosz, art. cyt., s. 1/1–1/3.

⁵⁰ Tamże, s. 1/1–1/3.

⁵¹ B. Żongołłowicz, *Wydz. Teol.*, dz. cyt., t. 2, s. 231–238. Por. także J. Zdanowicz, art. cyt., s. 131; M. Rechowicz, *Uwagi wstępne*. W: *Dzieje teol. kat.*, dz. cyt., s. 25.

⁵² Tamże, s. 21–27.

Powyzsze fakty każą z uznaniem spojrzeć na Profesora, który w takich warunkach odważył się zainicjować wydawanie *Kwartalnika*. Nadmienić trzeba również, że w tym okresie Wydział nie był jeszcze w pełni zorganizowany – brak było szerszego zaplecza dla studentów i instytucji naukowych – a także to, że wydawca na żadną pomoc, tak materialną jak i personalną, nie mógł wówczas liczyć.⁵³ Choć czasopismo – jak słusznie sam redaktor i wydawca podkreślił – było „przedsięwzięciem prywatnym jednostki”, stanowiło jednak w znacznej mierze wykładnik naukowej pracy profesorów Wydziału Teologicznego.⁵⁴ Do współpracy z czasopismem Redaktor zachęcał także profesorów innych wydziałów Uniwersytetu Wileńskiego oraz ośrodków naukowych w Polsce.

A oto jak ukazywały się poszczególne tomy *Kwartalnika*. W pierwszym roku edycji wydane zostały dwa jego oddzielne zeszyty. W latach następnych (1924 – 1925 – 1926) *Kwartalnik* ukazywał się już w jednym tomie za cały rok na podobieństwo rocznika. Spowodowane to było licznymi trudnościami wydawniczymi. Zakładając *Kwartalnik*, Wilanowski liczył siły na zamiary i w tym się zgłosił nie zawiódł do końca, nie dopisywał jednak środki materialne.⁵⁵ W ostatnim zeszycie z 1926 r., kończącym edycję wydawnictwa *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego*, B. Wilanowski podał krótko motywy zwinienia wydawnictwa wraz z zapowiedzią nowego czasopisma, które zajęłoby jego miejsce. *Kwartalnik Teologiczny Wileński* – pisał – „jako taki z dniem dzisiejszym wychodzić przestaje. Ponieważ terminy w jakich się *Kwartalnik* ukazywał, znajdowały się z jego tytułem w rozbieżności, przeto czasopismo, które odtąd jego miejsce zajmie, będzie miało nazwę *Studia Teologiczne*. Przy tem nastąpi i ta jeszcze zmiana, że gdy *Kwartalnik* był przedsięwzięciem prywatnym jednostki, to wydawcą *Studiów Teologicznych* będzie Wydział Teologiczny Uniwersytetu Wileńskiego. W imieniu zaś Wydziału *Studia Teologiczne* prowadzić będzie komitet redakcyjny złożony z księży profesorów: Czesława Falkowskiego, Ignacego Świrskiego i Leona Puciaty. To wszystko daje gwarancję, że *Studia Teologiczne* będą utrzymywane na poziomie naukowym od poziomu *Kwartalnika wyższym*”.⁵⁶ Wynika z tego, że *Kwartalnik* przestał wychodzić nie z powodu braku poczytności, lecz z braku funduszy. Sam Wilanowski, mimo ogromu poświęcenia, z własnych zarobków nie mógł dalej finansować czasopisma.⁵⁷ Zapoczątkowane jednak dzieło przez profesora Wilanowskiego całkiem nie upadło. Stało się ono podstawą do wydawania *Studiów Teologicznych*, jako pisma Wydziału Teologicznego.

3. Druk, szata graficzna, kolportaż

Edycja *Kwartalnika teologicznego Wileńskiego* trwała cztery lata. Począwszy od 1923 r. do 1926 r. włącznie ukazało się pięć zeszytów tego czasopisma. Plany wydawnicze założyciela i redaktora względem czasopisma zostały zrealizowane jedynie w pierwszym roku jego edycji. Wówczas jeszcze termin ukazywania się czasopisma pokrywał się z jego tytułem. Natomiast w pozostałych latach, ciągłe trudności administracyjne natury materialnej spowodowały to, że czasopismo wychodziło w jednotomowym zeszycie za cały rok.⁵⁸ *Kwartalnik Teologiczny* w początkowych latach (1923–1925) ukazywał się nakładem drukarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie.⁵⁹

Ostatni tom *Kwartalnika* (1926 r.) tłoczony był w Wilnie w drukarni „Zorza” przy ulicy Wileńskiej 15.⁶⁰ Fakt ten jednak nie wpłynął na zmianę szaty graficznej ani układu treściowego czasopisma. Druk był czarno-biały, zróżnicowany pod względem wielkości czcionek i odstępu linii. Sprawiało to łatwość orientacji w czasopiśmie. *Kwartalnik* objętościowo był duży. Liczył przeciętnie od 144 do 320 stron.⁶¹

⁵³ Tamże, s. 25; B. Żongołłowicz, *Wydz. Teol.*, dz. cyt., t. 2, s. 237.

⁵⁴ *Od wydawnictwa*, KTW, 4 (1926), s. 284.

⁵⁵ B. Żongołłowicz, *Wydz. teol.*, dz. cyt., t. 2, s. 237.

⁵⁶ *Od wydawnictwa*, KTW, 4 (1926), s. 284.

⁵⁷ J. Pochołowicz, *Ksiądz Bolesław Wilanowski (1885–1954) jako profesor i organizator nauki teologicznej* (maszynopis) s. 108.

⁵⁸ Odnosi się to do edycji *Kwartalnika* w latach 1924–26.

⁵⁹ Historia oficyny J. Zawadzkiego sięga czasów dawnej drukarni Akademii Wileńskiej z 1592 r. Na mocy umowy, zawartej z Uniwersytetem w 1805 r., J. Zawadzki stał się jej właścicielem z prawem do tytułu „typografa Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego”. Nowoczesna organizacja zakładu sprawiła, iż firma J. Zawadzkiego słynna była daleko poza granicami Litwy przez długie lata. Por. L. Abramowicz, *Drukarnstwo Wileńskie*. W: *Wilno i Ziemia Wileńska*, t. 2, s. 112–114.

⁶⁰ Była to jedna z kilku polskich drukarni czynnych w okresie międzywojennym w Wilnie. „Zorza”, podobnie jak pozostałe drukarnie, nie podejmowały własnych nakładów, jedynie wykonywały wszelkie zlecenia bieżące. Znacznym źródłem dochodów ówczesnych przedsiębiorstw drukarskich był Uniwersytet S. Batorego z towarzystw naukowych zgrupowanych przy tym Uniwersytecie. L. Abramowicz, *Drukarnstwo wileńskie*. W: *Wilno i Ziemia Wileńska*, Wilno 1937, t. 2, s. 116.

⁶¹ Numer 1 (1923) t. 1 liczy ss. 176; 1 (1923) z. 2 – ss. 144; 2 (1924) – ss. 319; 3 (1925) – ss. 248; 4 (1926) – ss. 284.

Format czasopisma o wymiarach 23,5 na 16 cm nie ulegał zmianie. Okładki były usztywnione, koloru niebieskiego. Reszta pisma wykonana była z białego papieru książkowego. Na okładce widniała winieta z tytułem czasopisma, wykonana według rysunku Ferdynanda Ruszczyca.⁶² Pod winieta, w ozdobnych ramach, znajdowała się metryczka, podająca numer zeszytu, rok edycji oraz imię i nazwisko redaktora. Przeciwległa strona obwoluty, od wnętrza pisma, zawierała dokładną treść zeszytu wraz z podaniem ceny pojedynczego numeru, prenumeraty rocznej w Polsce i Ameryce oraz numer konta w PKO.⁶³ Pod tym wszystkim umieszczony został adres redakcji i administracji. Nadmienić trzeba, że dwa ostatnie tomy *Kwartalnika* 3 (1925) i 4 (1926) zostały wydane przy częściowym zasiłku Ministerstwa WROIP. Świadczy o tym napis umieszczony na karcie tytułowej pisma następującej treści: „Wydano przy częściowym zasiłku Wydziału Nauki Ministerstwa WROIP”.⁶⁴

Ogólnie rzecz biorąc – oprócz obwoluty – szata graficzna czasopisma była prosta. Brak w nim było jakichkolwiek ilustracji, ornamentów, linii ozdobnych czy rysunków. Sprawa nakładu i kolportażu *Kwartalnika* jest bliżej nieznaną. Brak w czasopiśmie informacji dotyczących wielkości nakładu oraz długi okres dzielący nas od zainicjowania wydawnictwa uniemożliwia zbadanie tej sprawy. Jak twierdzi wspomniany już wcześniej ks. dr J. Zdanowicz, nakład musiał być wystarczająco duży, skoro wydawnictwo rozsyłało *Kwartalnik* do wszystkich uniwersytetów z wydziałami teologicznymi. Kolportaż odbywał się za pośrednictwem poczty wysyłkowej. Można było też nabyć to czasopismo w administracji wydawnictwa na Uniwersytecie w Wilnie. Jednak z racji na teologiczną treść *Kwartalnika* i dość wysoką cenę nabywcami były zazwyczaj osoby zainteresowane profesjonalnie tą dziedziną nauki zarówno świeckie, jak i duchowne.⁶⁵

II. UKŁAD I TEMATYKA

Poznanie okoliczności powstania *Kwartalnika*, osoby jego redaktora, celu, jakim się kierował przy jego zakładaniu, oraz trudności, na jakie napotykał przy jego wydawaniu, prowadzi z kolei do pytania o układ i tematykę naukowego periodyku. Odpowiedź na to pytanie jest potrzebna do wyrobienia całościowego nań poglądu i wydania o nim krytycznej opinii. Chodzi przede wszystkim o stwierdzenie, czy *Kwartalnik* spełnił pokładane w nim nadzieje.

Pragnieniem księdza redaktora B. Wilanowskiego było przyjęcie takiego układu treściowego pisma, by możliwie w jak największym stopniu mogło być ono wykorzystane do celów naukowych, zwłaszcza przez „młodych adeptów nauki”.⁶⁶

Pierwszy numer *Kwartalnika* składał się z 5 działów: rozprawy, materiały – referaty – informacje, kronika, przegląd piśmiennictwa teologicznego i najnowsza bibliografia. Należy odnotować, iż wszystkie zeszyty, które ukazały się w czasie 4-letniej edycji *Kwartalnika*, nie odbiegały zasadniczo od pierwszego przyjętego przez redaktora podziału.⁶⁷ Układ czasopisma utrzymywał się na ogół w ramach podziałów stosowanych przez inne ówczesne tego typu periodyki.

1. Rozprawy

Pierwszy dział *Kwartalnika* nosił tytuł: „Rozprawy”. Stanowił on merytorycznie i objętościowo zasadniczą część każdego tomu. Liczba stron działu wahała się w granicach od 53 do 193 stron. Uzależnione to było między innymi od wielkości całego numeru. W ciągu 4-letniej edycji *Kwartalnika*, w dziale tym ukazały się 23 rozprawy naukowe, których autorami byli profesorowie wielu wydziałów teologicznych w Polsce.⁶⁸

⁶² F. Ruszczyk – profesor, organizator i długoletni dziakan Wydz. Sztuk Pięknych Uniw. Wil. (1919–1929).

⁶³ Ostatnia strona obwoluty tomu 2 (1924) *Kwartalnika Teol. Wil.* została wydrukowana w języku francuskim.

⁶⁴ KTW, 3 (1925). KTW, 4 (1926).

⁶⁵ J. Zdanowicz, *Wywiad przeprowadzony w Sokółce w XII 1980 roku*.

⁶⁶ A. Klawek, *Zarys dziejów teol. ...*, dz. cyt., s. 39.

⁶⁷ Wyjątek stanowiły tomy 3 (1925) i 4 (1926), w których Redakcja *Kwartalnika*, będącego czasopismem ośrodka wileńskiego, nie mogła pozostawić bez echa informacji o ważnych wydarzeniach tak dla Uniwersytetu, jak i miasta Wilna. Informacje te zostały umieszczone w obu wypadkach na pierwszych stronach czasopisma, a dotyczyły śmierci arcybpa Jana Cieplaka, który był honorowym profesorem Wydz. Teol. USB oraz ingresu metropolity arcybpa R. Jałbrzykowskiego do Wilna. B. Zongołłowicz, *Arcybiskup Jan Cieplak*, KTW, 3 (1925), s. VII–XII. Por. także: *Arcypasterzowi w holdzie*, KTW, 4 (1926), s. V–VIII.

⁶⁸ Byli to profesorowie uniwersytetów: wileńskiego, jagiellońskiego, lubelskiego, lwowskiego, warszawskiego i Sem. Duch. w Poznaniu.

Najwięcej artykułów opublikowano z dziedziny prawa kanonicznego. Autorami tych prac byli znani profesorowie: A. Parczewski,⁶⁹ B. Wilanowski i B. Żongołowicz.⁷⁰

Dwaj z nich, A. Parczewski w rozprawie zatytułowanej *Kodyfikacja prawa kościelnego* i B. Wilanowski w pracy *Działalność prawodawcza papieża Benedykta XV*, zajęli się aktualną na tamte czasy problematyką kanoniczną. Zainteresowanie tą dziedziną wynikało z ogłoszonego przez ówczesnego papieża Benedykta XV nowego *Kodeksu Prawa kanonicznego*.⁷¹ Profesor Parczewski przedstawił plan wielkiej kodyfikacyjnej pracy, jaką wykonali biskupi i teologowie na przestrzeni wielu lat żmudnych przygotowań, zanim doszło do promulgacji *Kodeksu* na uroczystym konstystorzu 4 XII 1916 r. Praca ta została wydrukowana na łamach trzech kolejnych numerów *Kwartalnika*.⁷²

Drugi z prawników, Ks. B. Wilanowski, skupił swoje zainteresowania na wydawcy nowego *Kodeksu* – Ojcu Świętym Benedykcie XV. W Opracowaniu swoim objął on całą działalność prawodawczą tegoż papieża, z wyszczególnieniem przepisów odnoszących się do sposobu interpretacji nowego zbioru prawa.⁷³ W pracy tej autor nie zawarł omówienia nowego *Kodeksu*,⁷⁴ ale zaprezentował prawodawstwo Benedykta XV do momentu ogłoszenia *Kodeksu Prawa Kanonicznego*.⁷⁵

Odmiennej charakter nosiła rozprawa prof. B. Żongołowicza, dziekana Wydziału Prawa na Uniwersytecie Wileńskim. W swoim rysie historycznym przedstawił on sprawę obsadzania stolic biskupich w zaborze rosyjskim w latach 1868–1883.⁷⁶ Praca ta składała się z dwóch rozdziałów. W pierwszym z nich prof. Żongołowicz omówił „Projekty i plany” przedłożone rządowi rosyjskiemu, które miały na celu zniszczenie organizacji Kościoła katolickiego w zaborze rosyjskim.⁷⁷ Drugi natomiast rozdział nosił tytuł „Zabiegi dookoła soboru”, gdzie autor ukazał, jak usilne były starania rządu rosyjskiego o utworzenie w Polsce niezależnego Kościoła, na który państwo rosyjskie miało swoje wielkie wpływy.⁷⁸ Cała praca prof. Żongołowicza opierała się na tajnych dokumentach Petersburskiego Archiwum Departamentu Wyznań i była zaopatrzona w liczne cytaty i przypisy, dokumentujące machinacje rządu rosyjskiego względem Kościoła w Polsce.⁷⁹

Tematyka pozostałych rozpraw w tym dziale dotyczyła różnych dziedzin nauk teologicznych, jak: apologetyki, biblistyki, teologii dogmatycznej, moralnej i historii Kościoła. Tak wielkie zróżnicowanie treściowe omawianego działu zachęca nas do zapoznania się bliżej z charakterem tych prac.

Redaktor Wilanowski, będąc prof. katedry teologii fundamentalnej, był na bieżąco z osiągnięciami nauki w tej dziedzinie wiedzy. I tak w kilka miesięcy po rewelacyjnym odkryciu greckiego tekstu *Apologii* Arystidesa w British Museum, a ogłoszonym przez H.J.M. Milne w *Journal of Theological Studies*,⁸⁰ Wilanowski podjął się zbadania stanu osiągnięć w tej sprawie. W rozprawie ograniczył się do rozwiązania dwóch problemów: zagadnienia autentyczności oraz czasu napisania *Apologii*. Opracowanie tego tematu zajęło autorowi 89 stron druku. Rozprawa została zamieszczona w dwóch numerach *Kwartalnika*: 2/1924 i 3/1925. Nie trzeba było długo czekać na oceny podjętej rozprawy. Praca Wilanowska zyskała szerokie uznanie wśród ówczesnych teologów. Określono ją jako „uczoną rozprawę” napisaną pod względem metodycznym wzorowo.⁸¹ Warto nadmienić, że prof. Wilanowski w swoich pracach szeroko ujmował kontekst historyczny i literaturę, która traktowała o temacie. To wszystko powiększyło wartość naukową pracy.

⁶⁹ Był on dziekanem wydz. prawa na USB w latach 1919–1922, następnie rektorem tejże uczelni od 1922 r. do 1924 r. Por. *Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB w latach 1919–1929*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 262–265.

⁷⁰ Profesor zwyczajny prawa kanonicznego i dziekan tegoż wydziału na USB w Wilnie. Por. tamże, s. 247.

⁷¹ Nowy *Kodeks* ogłoszono dnia 28 VI 1917 r.

⁷² A. Parczewski, *Kodyfikacja prawa kościelnego*, KTW, 1 (1923), z. 1, s. 14–28; 1 (1923), z. 2, s. 211–225; 2 (1924), s. 382–399.

⁷³ B. Wilanowski, *Działalność prawodawcza papieża Benedykta XV*, KTW, 3 (1925), s. 71–120.

⁷⁴ Tamże, s. 71.

⁷⁵ Pontyfikat tego papieża trwał od 3 IX 1914 r. do 22 I 1922 r.

⁷⁶ B. Żongołowicz, *W sprawie obsadzania stolic biskupich w zaborze rosyjskim (1868–1883)*, KTW, 1 (1923), z. 1, s. 45–52.

⁷⁷ Projekty te przedłożyli: Muchanow, Milutina, Pichler, Doellinger, Kapnist, Izwolski. Por. KTW, 1 (1923), z. 1, s. 45–49.

⁷⁸ KTW, 1 (1923), z. 1, s. 45–59.

⁷⁹ B. Żongołowicz, *W sprawie obsadzenia...*, art. cyt., s. 45–52.

⁸⁰ KTW, 2 (1924), s. 433–434.

⁸¹ F. Minuncjusz Octavius, tłum. J. Sajdak, Poznań 1925, s. XVII–XVIII.

Na łamach *Kwartalnika Wileńskiego* ukazywały się również opracowania, dotyczące nauk biblijnych. Autorami zamieszczonych tam rozpraw byli: ks. J. Archutowski, ks. A. Klawek i ks. P. Nowicki.

Pierwszy autor, ks. J. Archutowski, w pracy *Prorok Amos. Osoba i działalność*⁸² przedstawił proroka Amosa jako najstarszego wśród proroków, którzy nauczenie swoje przekazali potomności na piśmie.⁸³ Autor, prezentując postać i działalność proroka Amosa, oparł się na osiągnięciach współczesnej mu nauki i własnych dociekaniach. Dwudziestodwustronnicowa praca jest zbiorem wiadomości o osobie proroka z uwzględnieniem jego religijno-moralnych poglądów. Tak ujęte zagadnienie mogło okazać się pomocne wszystkim studiującym Księgę Amosa. Umożliwiało ono dość gruntowne zapoznanie się z postacią proroka tym bardziej, iż całość była napisana przystępnie i interesująco.

Ks. dr Aleksy Klawek w rozprawie zatytułowanej *Adres Listu do Filipensów* podjął próbę udzielenia odpowiedzi na postawione przez siebie pytania: dlaczego Paweł list swój wystosował do „wszystkich świętych”, a nie do Kościoła? i dlaczego osobno wymienił biskupów i diakonów.⁸⁴ W odpowiedzi dr Klawek nie zamierzał pozostać na ogólnym stwierdzeniu egzegetów, że szczególna serdeczność, która tkwi w liście do Filipensów spowodowała u Pawła uniknięcie nazwy urzędowej *ecclesia* i opuszczenie przy swoim imieniu tytułu przysługującego apostołom, lecz poddaje ten problem szczegółowej analizie. Efektem przeprowadzonych porównań jest wniosek, że „forma adresu tłumaczy się tu jedynie jako wpływ zmiany wyrażenia językowego, a nie ukrywa w sobie specjalnej racji wewnętrznej”.⁸⁵ Ciekawe rozwiązanie daje autor na drugie pytanie. Dowodzi, iż zapewne niemiło było Epafrodytowi, że nie wytrwał w Rzymie i czuł się zobowiązany uniewinnić u przełożonych gminy, by potem obronili go przed zarzutami reszty chrześcijan. Apostoła, przewidując taki stan rzeczy i żywo współczując z nim – jak sugeruje Klawek – „chciał go niejako na pierwszym miejscu zarekomendować biskupom i diakonom, a dla skutecznienia tego zamiaru wystarczyło wymienić ich wśród adresatów”.⁸⁶ Szerokie umotywowanie tego zaskakującego wniosku znajduje się w zaznaczonej pracy.⁸⁷

Zastępca prof. Pisma św. St. Test. ks. dr Paweł Nowicki⁸⁸ przedstawił czytelnikom *Kwartalnika* problematykę filologii biblijnej. Zdawałoby się – jak zaznacza już na początku swej rozprawy autor – że nie ma nierozwiązanych problemów w dziedzinie języka biblijno-hebrajskiego⁸⁹ dlatego, że język ten nie może się zmieniać, gdyż jest martwy. Tę nieprawdę P. Nowicki stara się zdementować, wskazując w swoim opracowaniu na liczne trudności, związane nie tylko z samą gramatyką hebrajską, lecz z gramatyką porównawczą języków semickich, punktacją hebrajskiej oraz transkrypcji wyrazów hebrajskich w językach obcych. Rozprawa w znacznej mierze została oparta na dziełach niemieckich filologów m.in. Carla Steuernağela, Artura Unganda i Carla Brockelmanna.⁹⁰

Z teologii dogmatycznej w dziale „Rozprawy” ukazały się tylko dwie prace i to tego samego autora, ks. dra Aleksandra Żychlińskiego, prof. Seminarium Duchownego w Poznaniu. Swoje studium *O pojęciu natury i O pojęciu nadnatury*⁹¹ autor oparł zasadniczo na *Summie Teologicznej św. Tomasza*. Do uzupełnienia podjętego problemu posłużyły mu prace znanych teologów: Garrigou-Lagrange, Aleksandra Mercier, E. Hugon. Opracowania obu tematów mieszczą się w granicach 8–9 stron czasopisma.

Podobnie ubogo pod względem ilości zostały zamieszczone rozprawy z teologii moralnej. Na przestrzeni czterech lat istnienia Wydawnictwa ukazała się zaledwie jedna praca. Tym niemniej była to praca wartościowa. Chociaż teologia moralna w ówczesnych latach znajdowała się na niskim poziomie naukowym, to jednak pod względem wytworzenia sobie dobrej terminologii w językach nowożytnych zajmowała w stosunku do innych dyscyplin poczesne miejsce.⁹² Zagadnienie to zostało poruszone na II Zjeździe Związku Zakładów Teologicznych w Lublinie w referacie o języku wykładowym teologii w Polsce.⁹³ Poruszenie tego tematu w czasie obrad Zjazdu stało się bodźcem dla o. Woronieckiego do spisania swoich przemyśleń nad jednym z ważniejszych zagadnień teologii moralnej, jakim jest zagadnienie cnoty roztropności. Jak

⁸² KTW, 1 (1923), z. 2, s. 199–210 oraz KTW, 2 (1924), s. 344–355.

⁸³ KTW, 1 (1923), z. 2, s. 199.

⁸⁴ KTW, 2 (1924), s. 322.

⁸⁵ KTW, 2 (1924), s. 336.

⁸⁶ Tamże, s. 342.

⁸⁷ Tamże, s. 332–343.

⁸⁸ Został wykładowcą na Uniwersytecie Wileńskim 4 stycznia 1924 r. B. Żongołłowicz, *Wydział Teologiczny...*, dz. cyt., t. 2, s. 249.

⁸⁹ KTW, 4 (1926), s. 17.

⁹⁰ KTW, 4 (1926), s. 17–34.

⁹¹ B. Żongołłowicz, *O pojęciu natury*, KTW, 2 (1924), s. 356–364.

⁹² J. Woroniecki, *Studium nad kardynalną cnotą roztropności*, KTW, 1 (1923), z. 2, s. 226.

⁹³ Zjazd ten odbył się w dniach 2–5 lipca 1923 r.

sam autor zaznacza w artykule: „studium niniejsze obraca się w ramach traktatu *Summary Teologicznej św. Tomasza o roztropności* (II–II–ae gr. 4/–56)” i jest „próbą przemyślenia po polsku” podstawowych zagadnień tej kwestii życia moralnego.⁹⁴ Opracowanie o. Woronieckiego, rektora KUL-u, było próbą możliwości ujęcia teologii moralnej w wykładowym języku polskim, jak też zachętą do wytworzenia w Polsce rodzimej terminologii teologicznej.

Bogatą liczbę opracowań naukowych wśród rozpraw posiadał dział historii Kościoła. Obszerną rozprawą w związku z 700 rocznicą śmierci św. Franciszka z Asyżu zamieścił w numerze 4/1926 *Kwartalnika* ks. dr Cz. Falkowski. Praca objęła 53 strony. Autor, będąc historykiem, bardzo szczegółowo podszedł do życia tej od wieków podziwianej przez wszystkich postaci. Praca, prosta w tytule: *Św. Franciszek z Asyżu*, była bogatą w swej treści. Przypisy i liczna bibliografia podniosły jej wartość naukową i przydatność do dalszych studiów o św. Franciszku.

Choć wiele już mówiono o reformie oświatowej przeprowadzonej przez Komisję Edukacji Narodowej w 1775 r., interesujące spojrzenie na program tej Komisji rzucił ks. dr Leon Puciata, zastępca prof. teologii na Uniwersytecie Wileńskim. Zwrócił on uwagę w swym artykule zatytułowanym *Nauczanie religii w szkołach zreformowanych przez Komisję Edukacji Narodowej* na program nauczania religii, ocenę tego programu z punktu widzenia kościelnego i pedagogicznego oraz na genezę powstania. Ciekawą stroną całej rozprawy było udowodnienie, że „Komisja Edukacyjna daleką była od myśli, żeby oprócz wychowania w szkole polskiej na podstawie etyki świeckiej”.⁹⁵ Opracowanie tego zagadnienia w najważniejszych wywodach zostało udokumentowane przez autora odpowiednimi przypisami.

Materialem historycznym, który potrzebował systematycznego opracowania, była sprawa Kościoła rzymsko-katolickiego w Inflantach. Częściowego naświetlenia tych dziejów podjął się ks. dr J. Fijałek, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pracę ujął w formie rozprawy zatytułowanej: *Kościół rzymsko-katolicki w Inflantach pod władztwem polskim (1582–1772/95)*. Omawiana praca obejmowała ponad 200 lat istnienia Kościoła katolickiego na tych ziemiach. Wśród nielicznych rozpraw o charakterze naukowym w tym temacie,⁹⁶ opracowanie przedstawiciela z ośrodka krakowskiego miało charakter przyczynkowy, zachęcający do dalszych poszukiwań badawczych o dziejach Kościoła w Polsce.

W interesujący sposób narodziła się rozprawa kolejnego badacza historii Kościoła, ks. dra H. Likowskiego. Podjął on studia dla wyjaśnienia początków klasztoru w Trzemesznie. Potrzebowały one jednak zbadania kwestii relikwii św. Wojciecha, które miały znajdować się w tym klasztorze.⁹⁷ Efektem podjętych wysiłków, celem rozwiązania tej zagadki historycznej, było uratowanie od zapomnienia ważnego dokumentu liturgicznego z XI w. Dokument ten – według autora – miał rzucić nowe światło na dzieje relikwii św. Wojciecha.⁹⁸ Jak później się okazało, dokumentem tym nie jest nic innego, jak tylko nazwa uroczystości (*translatio sancti Adalberti*) i data jej obchodzenia (20 października).⁹⁹ Autor dowodzi, iż data musiała zachować się „w niezamąconej czystości” ponieważ uroczystość powtarzała się co rok w katedrze gnieźnieńskiej, a co za tym idzie, musiała być zapisana w kalendarium gnieźnieńskim.¹⁰⁰ Wobec powyższego pozostało jedynie znaleźć do niej rok powstania, stwierdzając najpierw fakty historyczne zbudowane na racjonalnej analizie posiadanego materiału. Efektem tych analiz było wykluczenie klasztoru trzemeszeńskiego, jako miejsca postoju zwłok w czasie przenoszenia ich z Prus do Gniezna, a także możliwość wywiezienia ich w całości w 1038 r., w czasie kradzieży dokonanej przez Czechów. Szerokie materiały dowodowe zawarte zostały na 27 stronicach druku. Liczne przypisy i cytaty różnych dokumentów czynią pracę udokumentowaną i interesującą.

Dr Teofil Emil Modelski, znawca historii krajów naddunajskich i historii średniowiecza, zamieścił w numerze za 1925 r. rozprawę *Z dziejów rebaptызacji w Polsce*. Z racji na zamknięcie druku *Kwartalnika Wileńskiego* w 1926 r. zdążyła się ukazać tylko jej pierwsza część. Jak się okazuje, sprawa rebaptызacji, czyli chrztu powtórnego, była znaną i omawianą w Kościele już od czasów bardzo dawnych. Dlatego też na wstępie swych dociekań historycznych autor zaznajamia czytelnika z dziejami rebaptызacji w Kościele Powszechnym do XII w. Przegląd wypowiedzi ojców poszczególnych Soborów i Synodów w tej sprawie

⁹⁴ KTW, 1 (1923), z. 2, s. 221.

⁹⁵ L. Puciata, *Nauczanie religii w szkołach zreformowanych przez Komisję Edukacji Narodowej*, KTW, 2 (1924), s. 321.

⁹⁶ J. Fijałek, *Kościół rzymsko-katolicki w Inflantach pod władztwem polskim (1582–1792/95)*, KTW, 1 (1923), z. 2, s. 191.

⁹⁷ H. Likowski, *Geneza święta „translatio s. Adalberti” w Kościele polskim*, KTW, 1 (1923), z. 1, s. 55.

⁹⁸ Tamże, s. 80.

⁹⁹ Tamże, s. 66.

¹⁰⁰ Tamże, s. 68–69.

miał umożliwić czytelnikowi zapoznanie się z tą problematyką. Stanowisko Stolicy Apostolskiej w tej sprawie było jednoznaczne: „Kościół rebaptызacji nie uznawał i przeciw niej występował”.¹⁰¹ Wychodził bowiem z założenia, że łaska sakramentalna nie zależy od osoby sprawującej sakrament, ale wypływa z samego sakramentu ważnie przyjętego.¹⁰² Po takim wstępie dr Modelski przeszedł do sprawy rebaptызacji w Polsce na przestrzeni XII–XV w. Kwestię tę ujął na tle stosunku Kościoła Zachodniego do Kościoła Wschodniego w Polsce, Rusi i na Litwie oraz na tle starań i dążeń do unii obu Kościołów.¹⁰³ Możemy tylko żałować, że ta wielostronicowa praca nie ukazała się w całości z racji na zamknięcie czasopisma. Publikacja całej rozprawy poszerzyłaby znacznie współczesną wiedzę o chrześcijaństwie i jego tradycjach na naszych ziemiach.

Archeologia miała na stałe wyznaczone miejsce w omawianym przez nas czasopiśmie. Artykuły, dotyczące tej dziedziny wiedzy, ukazywały się zasadniczo w części czasopisma zatytułowanej „Referaty, materiały, informacje”. Tylko jedno opracowanie o treści archeologicznej ukazało się w formie rozprawy. Rozprawę tę napisał dr Paweł Styger, prof. Uniwersytetu Warszawskiego, a zatytułował *Stan obecny i przyszłe zadania archeologii chrześcijańskiej*.¹⁰⁴ Napisanie tej rozprawy miało za cel ukazanie bieżących badań nad archeologią chrześcijańską, jak również zachęcenie do dalszych prac wykopaliskowych. Autor dał wyraz swojego niepokoju z powodu pełnego regresu w dziedzinie badań archeologicznych, a co za tym idzie, braku nowej literatury o tej tematyce.¹⁰⁵ Przez umiejętne ukazanie wielu nierozwiązanych problemów ówczesnej archeologii chrześcijańskiej, dr F. Styger pragnął niejako pobudzić młodych naukowców do szczegółowych studiów nad tą dziedziną wiedzy. Na przykładzie swoich prac wykopaliskowych w San Sebastian (w latach 1914–1916), autor wskazał na ważkość umiętnego przygotowania frontu robót archeologicznych, nim rozpocznie się prace wykopaliskowe. Stwierdził też, jak niezmiernie ważną rzeczą jest sumienne opracowywanie opisów dokonanych znalezisk.¹⁰⁶

Historia literatury polskiej zawsze zajmowała poczesne miejsce w nauczaniu uniwersyteckim. Tematyka religijna w licznych dziełach polskich twórców znajdowała często opracowania o charakterze teologicznym. Na łamach *Kwartalnika Teologicznego* poruszono sprawę chrystologii A. Towiańskiego.¹⁰⁷ O opracowanie tej kwestii pokusił się prof. katedry literatury polskiej Stanisław Pigoń. Pragnął on gruntownie przyjrzeć się pogładowi A. Towiańskiego na bóstwo Chrystusa. Pracę autor rozpoczął od ukazania sądów ks. P. Semenki na powyższy temat. Pigoń oparł się w swoich wywodach na piśmie Semenki zatytułowanym *Towiański et sa doctrine jugée par l'enseignement de l'Eglise* wydanym w Paryżu (1850 r.). Stąd wyciągnął wnioski, że jednak Semenkeno zbyt jednostronnie ustosunkował się do chrystologii Towiańskiego, biorąc pod uwagę tylko pierwszą redakcję tekstu *Biesiady* z 1847 r.¹⁰⁸ Ażeby dać możliwie obiektywną ocenę tego zagadnienia, S. Pigoń stwierdza, iż należy poddać analizie całokształt ewolucji, która dokonywała się w poglądach religijnych A. Towiańskiego między okresem brukselsko-paryskim a zuryckim.¹⁰⁹ „Dopiero wówczas będzie można wyrazić się szczegółowiej” – jak mówi autor rozprawy – o chrystologii w dziełach Towiańskiego, która przeszła całkowitą ewolucję od elementów marksizmu do katolicyzmu.¹¹⁰

Inny charakter miała rozprawa Józefa Kallenbacha.¹¹¹ Rok 1912 przyniósł mnóstwo rozpraw, dysertacji i artykułów, związanych z jubileuszem trzeczsetnej rocznicy śmierci wielkiego kaznodziei ks. Piotra Skargi. Jednak jubileuszowe opracowania miały raczej charakter popularyzatorski aniżeli badawczy.¹¹² Dlatego też powstała u prof. J. Kallenbacha decyzja innego spojrzenia na tę ciekawą postać. Chodziło mu o obudzenie zainteresowania czytelnika kwestią, „jak w osobie swej godził Skarga obowiązki księdza z obowiązkami Polaka? kim się czuł bardziej: Księdzem czy Polakiem? co z niego po dziś dzień przeżyło, przetrwało dłużej: jego kapłaństwo czy jego polskość?”¹¹³ Umiejętność sformułowania problemu przez autora mogła obudzić zainteresowanie czytelnika i zachęcić go do przestudiowania tej niezmiernie ciekawej rozprawy.

¹⁰¹ T. Modelski, *Z dziejów rebaptызacji w Polsce*, KTW, 3 (1925), s. 43–44.

¹⁰² Tamże, s. 43.

¹⁰³ Tamże, s. 48.

¹⁰⁴ KTW, 2 (1924), s. 365–381.

¹⁰⁵ P. Styger, *Stan obecny i przyszłe zadania archeologii chrześcijańskiej*, KTW, 2 (1924), s. 365.

¹⁰⁶ Tamże, s. 367.

¹⁰⁷ S. Pigoń, *Chrystologia A. Towiańskiego*, KTW, 2 (1924), s. 400–425.

¹⁰⁸ Tamże, s. 400–405.

¹⁰⁹ Tamże, s. 407.

¹¹⁰ Tamże, s. 423.

¹¹¹ Był profesorem Wydz. Hum. na USB.

¹¹² J. Kallenbach, *P. Skarga wzorem księdza i Polaka*, KTW, 1 (1923), z. 1, s. 29.

¹¹³ Tamże, s. 29.

A to było zasadniczym celem podjętej pracy.¹¹⁴ Zaznaczyć tylko trzeba, że w *Kwartalniku* ukazał się urywek z większej całości tego studium.

W dziale „Rozprawy” została również poruszona kwestia naukowej metody dowodzenia istnienia Boga. Praca ks. dr Wincentego Kwiatkowskiego, docenta Uniwersytetu Warszawskiego, *O metodzie naukowej w dowodzeniu istnienia Boga*, powstała na kanwie referatu ks. dra Jana Ciemienieńskiego, zatytułowanego *Na marginesie nowej książki teologicznej*.¹¹⁵ Docent Kwiatkowski uważał za konieczne powrócić do tej kwestii, ażeby naświetlić różnicę między metodą metafizyczną a psychologiczną w dowodzeniu istnienia Boga. Całość rozprawy autor podzielił jakby na dwie zasadnicze części. W każdej z nich szczegółowo przedstawił pogląd na każdą z metod i dał tego swoją ocenę krytyczną. W swoistej polemice, mocno popartej przypisami, ks. Kwiatkowski wykazuje stanowisko nauki katolickiej, potwierdzone przez Magisterium Kościoła, które wskazało na metodę metafizyczną św. Tomasza z Akwinu, jako najwłaściwszą w dowodzeniu na istnienie Boga. Metoda psychologiczna zaś jest nie tylko niezgodna z duchem Kościoła, ale też fałszywa ze stanowiska nauki, co autor niezbitnie udowodnił.¹¹⁶

Na zakończenie przeglądu działu „Rozprawy” pozostało omówić dwie prace o treści biograficznej. Jedną z nich ukazała się w pierwszym numerze *Kwartalnika* (1/1923 z. 1), druga zaś w ostatnim (4/1926). Publikacja obu rozpraw miała związek z potrzebą chwili. I tak, ks. J. Fijałek z racji na 150 rocznicę ustanowienia Komisji Edukacji Narodowej przywiódł na pamięć jedną z wybitniejszych postaci w dziejach tej Komisji na Litwie, a zarazem i Kościoła wileńskiego, ks. Dawida Pilchowskiego (1735–1803).¹¹⁷ Autor wychodził z założenia, iż praca ta umożliwi dalsze badania o zasłużonym męzu. Z tą myślą w swojej rozprawie zwrócił szczególną uwagę na jeszcze mało znane pole jego pracy szkolno-oświatowej. Oprócz odnotowania szczegółowego życiorysu biskupa Pilchowskiego, prof. Fijałek zamieścił wnikliwą biografię o tej znamienitej postaci.¹¹⁸ Szesnastostronicowa praca stała się pokaźnym przyczynkiem do ewentualnego monograficznego opracowania tego zagadnienia.

Z kolei śmierć kard. Dezyderygo Józefa Merciera, znakomitego prof. filozofii Uniwersytetu Lwańskiego, założyciela i długoletniego kierownika Wyższego Instytutu Filozoficznego, a także Prymasa Belgii sprawiła, iż ks. dr Stanisław Domińczak podjął próbę oceny pracy naukowej i skomplikowanej działalności tej postaci.¹¹⁹ Rozprawa ks. Domińczaka miała charakter biograficzny z uwypukleniem etapów formowania się myśli filozoficznej wielkiego naukowca. W numerze 4 (1926) *Kwartalnika Wileńskiego* ukazała się tylko część tej obszernej monografii z zaznaczeniem, iż dalszy ciąg nastąpi. Lecz i ta praca, jak i kilka wcześniej omawianych, nie została w całości opublikowana z racji zamknięcia Wydawnictwa.

Tak przedstawiały się najistotniejszy dział *Kwartalnika*, zawierający rozprawy naukowe, których autorami byli profesorowie Uniwersytetu Wileńskiego, Jagiellońskiego, Lubelskiego, Warszawskiego i Poznańskiego.

2. Materiały – referaty – informacje

Drugi dział *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego* zatytułowany był: „Materiały – referaty – informacje”. Różnił się on od działu „Rozprawy” nie tylko zawartością treściową, ale także formą graficzną i objętością. W przeciwieństwie do omówionego już działu rozpraw, „Materiały – referaty – informacje” były drukowane garmondem.¹²⁰ Objętość tej części czasopisma ulegała nieznacznym wahaniom. W pierwszym roku edycji *Kwartalnika* 1 (1923), z. 1 i z. 2, omawiany dział liczył razem sześćdziesiąt stron druku. W pozostałych latach – 2 (1924) i 3 (1925) – od 72 do 77 stron.

Pod tym względem całkowicie inaczej wyglądał ostatni numer 4 (1926) tego czasopisma. „Materiały – referaty – informacje” zajmowały w nim zaledwie trzy strony. Wpłynąć na to mógł fakt, obszerniejszych niż zwykle innych działów, a zwłaszcza „Przeglądu piśmiennictwa teologicznego”, jak również nowego działu „Wspomnienia pośmiertne”.¹²¹

¹¹⁴ „Nie chodzi mi o nic więcej, tylko o rozbudzenie nowej ochoty do przestudiowania Skargi”; J. Kallenbach, *P. Skarga wzorem...*, art. cyt., s. 29.

¹¹⁵ Referat ten został wydrukowany w KTW, 1 (1923), z. 2, s. 248–257.

¹¹⁶ W. Kwiatkowski, *O metodzie naukowej w dowodzeniu istnienia Boga*, KTW, 2 (1924), s. 490–514.

¹¹⁷ J. Fijałek, *Ks. Dawid Pilchowski. Szkic bibliograficzny*. KTW, 1 (1923), z. 1, s. 1–16.

¹¹⁸ J. Fijałek, *Ks. Dawid Pilchowski...*, dz. cyt., s. 5–11.

¹¹⁹ S. Domińczak, *Kardynał Marcier 1851–1926*, KTW, 4 (1926) s. 1–16.

¹²⁰ Cały dział „Rozprawy” drukowano cicerą za wyjątkiem numeru 4 (1926), w którym ujednolicono podstawowy druk całego tomu do garmondu.

¹²¹ Ukazał się on tylko w ostatnim tomie *Kwartalnika*. Por. KTW, 4 (1926), s. 264–280.

Zaznaczyć trzeba, iż omawiany przez nas dział był bardzo zróżnicowany pod względem treści artykułów. Tytuł jednak „Materiały – referaty – informacje” w pełni odzwierciedlał jego zawartość. Na kartach tej części czasopisma wydrukowało swoje artykuły 16 autorów. Wśród nich pięciu zabierało głos dwukrotnie. Byli nimi księża: ks. dr J. Fijałek, ks. W. Meysztowicz, ks. dr B. Wilanowski, prof. W. Lutosławski i ks. prof. I. Świrski.

Tematyka zamieszczonych tam materiałów wypływała przede wszystkim z aktualności podejmowanego problemu. I tak pozytywnym echem w ośrodku naukowym wileńskim odbiły się dwa artykuły napisane przez ks. dr J. Fijałka z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Powrócił on do nie wyjaśnionego jeszcze wówczas do końca problemu dokładnej daty zwołania pierwszego synodu diecezji wileńskiej. Powołując się na dostępną bibliografię i wcześniej nieznanie bliżej dokumenty, ks. prof. Fijałek wykazał, iż pierwszy synod diecezji wileńskiej odbył się w katedrze św. Stanisława w 1520/21 r., a nie jak wskazywano dotychczas na 1502 r. za rządów biskupa Wojciecha Tabora. Ośmiostronicowy artykuł został bogato zaopatrzony w liczne przypisy, a także w obszerne fragmenty łacińskich tekstów traktujących o działalności ustawodawczej ówczesnego legata papieskiego dla Kościoła w Polsce i na Litwie.¹²² Fragmenty dokumentów zostały zamieszczone na potwierdzenie prawdziwości wywodów.

Podobny charakter miała druga praca ks. prof. Fijałka, wydrukowana w tomie 2 (1924) pt. *Pierwszy biskup sufragan wileński, którego nie było*. W artykule swym autor przeprowadził wnikliwą analizę dokumentów, dotyczących faktu istnienia pierwszego biskupa sufragana wileńskiego, stwierdzając, iż domniemany biskup był tylko kanonikiem, co najwyżej koadiutorem lub wikariuszem – oficjałem.¹²³ Wyraz zaś „sufraganus” był wówczas jeszcze pojęciem nieustalonym, co ks. Fijałek potwierdził na podstawie *Słownika Ducange’a* i wyjątku z dzieł Alkuina. Po raz pierwszy, jak podaje autor artykułu, dopiero statuty kaliskie prowincji gnieźnieńskiej z 1420 r., do której należały również diecezja wileńska, ustaliły nazwę „sufragana” jako pryncypalną wyłącznie członkom episkopatu tytularnego.¹²⁴ Tak więc kanonik o imieniu Mikołaj nie mógł być biskupem-sufraganem diecezji wileńskiej.

Wartość tych artykułów podnosi fakt, iż dotyczyły one bezpośrednio dziejów Kościoła wileńskiego, a co za tym idzie, wpłynęły na głębsze poznanie historii wileńszczyzny.

Nie mniej ciekawy temat zaprezentował w omawianym dziale as Redaktor *Kwartalnika* B. Wilanowski. W oparciu o pracę zatytułowaną w oryginale *Der Benanbrief*, opracowaną przez A. von Harnacka i C. Schmidta, przybliżył on sprawę autentyczności tzw. *Listu Benana*. Dokument ten miał pochodzić od kogoś, kto był nie tylko współczesnym Jezusowi Chrystusowi, ale nawet jego osobistym przyjacielem. Ks. Wilanowski podjął się przedstawienia tej aktualnej w Niemczech od kilku lat sprawy, przewidując, iż w niedługim czasie dotrze ona również do Polski. Na 17 stronicach autor powyższego artykułu przedstawił genezę listu Benana. Zamieścił również ciekawe zestawienie dwóch podstawowych dokumentów, stwierdzając w ten sposób dokonanie fałszerstwa na rzecz *Listu Benana*. W wyniku porównania listu ze znanym papirusem *Anastasy* w przekładzie Leutha, udowodniono, iż niemal w całości tzw. *List Benana* jest tylko przeróbką papirusu Anastazego, którego przekład został ogłoszony drukiem w 1868 r. Na fakt fałszerstwa wskazuje m.in. bardzo dużo paralelizmów, a nawet dosłowne przytaczanie dłuższych wyjątków tego papirusu w *Liście Benana*. Konkluzją powyższych dociekań jest oświadczenie, iż *List Benana* został napisany w XX w. naszej ery, przez Ernesta Von der Planitza i należy go traktować jako jeszcze jedną egzotyczną powieść, której bohaterem jest Jezus Chrystus.¹²⁵

Z podobnych badawczych pobudek, które zachęcały i nadal zachęcają wielu uczonych do ciągłego rozwijania licznych jeszcze niejasności naukowych, prof. Wilanowski zasygnalizował na łamach *Kwartalnika* wzrost zainteresowania w kołach filologów kwestią znaczenia imienia „Miriam”.¹²⁶ Tę niewielką notatkę zamieszczoną w numerze 1 (1923) z. 1, uzupełnił w niedługim czasie ks. dr T. Wąsik w tomie za rok 2 (1924). W krótkiej trzystronicowej informacji, autor przedstawił różnorakie możliwości interpretowania imienia „Maria”, a zarazem wskazał na głównych badaczy, zajmujących się szczególnie tym problemem. Ciekawą rzeczą było zamieszczenie w artykule wyrazów starożytnych w ich oryginalnej pisowni, w których – jak pisze autor – uczeni dopatrywali się źródeł pochodzenia imienia „Maria”. W ostateczności badacze stwierdzili, iż egipskie Mari-jach tyle znaczy co niemieckie Gottlieb, polskie Bogumił – Bogumiła, tzn. od Boga umiłowany, Bogu miły. Takie też znaczenie należałoby przypisać imieniu „Maria” w Piśmie Świętym

¹²² Legatem papieskim *a latere* i nuncjuszem apostolskim dla Polski i Litwy był Zachariasz Ferreri z Wincenzy, biskup gardyjski. Por. KTW, 1 (1923), z. 1, s. 82–83.

¹²³ KTW, 2 (1924), s. 520–521.

¹²⁴ J. Fijałek, *Pierwszy biskup sufragan wileński, którego nie było*, KTW, 2 (1924), s. 521.

¹²⁵ KTW, 1 (1923), z. 1, s. 81–105.

¹²⁶ KTW, 1 (1923), z. 1, s. 113.

Nowego Testamentu, ponieważ była Ona dziewicą wolną od grzechu i dlatego od Boga szczególnie umiłowaną.¹²⁷

Dokonując przeglądu zawartości treściowej omawianego działu *Kwartalnika*, nie można pominąć obszernego opracowania dotyczącego obchodów Jubileuszu Powszechnego na Litwie i Rusi w 1826 r.¹²⁸ Ta licząca 46 stron praca została przygotowana przez ks. Cz. Falkowskiego, prof. historii Kościoła na Uniwersytecie Stefana Batorego. Autor artykułu, po krótkim przedstawieniu motywu ogłoszenia przez Stolicę Apostolską Jubileuszu Powszechnego na rok 1825, przeszedł bezpośrednio do omówienia przygotowań i przebiegu Jubileuszu w państwie rosyjskim, w diecezji wileńskiej, na uniwersytecie wileńskim, na Białorusi i Podolu.¹²⁹ Artykuł został opracowany bardzo szczegółowo i metodycznie. Na uwagę zasługują bogate przypisy, które wzbogaciły w znacznej mierze treść pracy, a jednocześnie podniosły jej wartość naukową.

Na pograniczu etyki i filozofii religii ukazał się w „Materiałach, referatach, informacjach” polemiczny artykuł o pojęciach etycznych w religiach greckich. Artykuł powstał w związku z ukazaniem się w druku studium Kurta Latte pt. *Wina i grzech w religii greckiej*. Twórcą głosu polemicznego była Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz.¹³⁰ W pracy tej autorka poddała pod wątpliwość obroną metodę badań kultury duchowej „ludzi homerowych”. Wskazała na niewystarczalność analiz leksykalno-etymologicznych utworów Homera, z racji na wielki wpływ jego indywidualności pisarskiej na tworzony tekst. Ten krótki, interesujący artykuł, ukazał się w inauguracyjnym zeszycie *Kwartalnika*, jako jedyny z tej dziedziny wiedzy.

Na szczególną uwagę zasługuje również fakt publikacji w piśmie Wilanowskiego rzadko podejmowanych zagadnień teologii prawosławnej. Ks. Józef Marcinowski przedstawił źródła do rosyjskiej bibliografii teologicznej, tytułując swoją pracę *Prymat papieski w teologii rosyjsko-prawosławnej*.¹³¹

Czysto informacyjny charakter miało sprawozdanie z IV kursu etnologii i historii religii, jaki odbył się w klasztorze St. Gabriel w Mödling koło Wiednia w połowie lipca 1923 r.¹³² Uczestnik kursu, ks. dr Sz. Szydelski przedstawił w artykule sprawozdawczym program i przebieg zorganizowanych tam wykładów. Wśród prelegentów wymienił nazwiska znanych specjalistów etnologii m.in. ks. Schmidta, ks. Koppersa, ks. Pinarda i ks. Ehrlioka.¹³³ Również omówił pokrótce ważniejsze referaty wygłoszone w czasie trwania tegoż kursu.

Stalą pozycją działu była archeologia. Zawierała ona roczne sprawozdania ze stanu prac wykopaliskowych, które prowadzili archeolodzy z różnych krajów świata na terenach Palestyny. Przeglądu powyższego dokonywali zwykle studenci Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Wileńskiego na podstawie *Revue biblique*, wydawanego przez dominikanów jerozolimskich.¹³⁴ Pierwsza informacja z archeologii biblijnej została zamieszczona już w pierwszym numerze *Kwartalnika*. Od tego momentu informacje archeologiczne ukazywały się systematycznie w każdym tomie *Kwartalnika*, za wyjątkiem numeru ostatniego, 4 (1926), z powodu innego układu czasopisma.¹³⁵

Na podkreślenie w dziale „Materiały, referaty, informacje” zasługuje fakt częstych prezentacji nowych książek i monografii wydawanych w kraju i za granicą.¹³⁶ Trzeba nadmienić, iż zdarzały się na kanwie nowych wydawnictw i artykułów interesujące polemiki naukowe. Wśród nich na uwagę zasługuje obszerny artykuł ks. dra I. Świrskiego na temat świeżo wydanej pracy W. Lutosławskiego, prof. Uniwersytetu Wileńskiego, która nosiła tytuł *Nieśmiertelność duszy, zarys metafizyki polskiej*.¹³⁷ Ks. dr I. Świrski, jak

¹²⁷ KTW, 2 (1924), s. 559–561.

¹²⁸ Jubileusz Powszechny został ogłoszony w Rzymie w Święto Wniebowstąpienia Pańskiego dn. 27 V 1824 r., przez papieża Leona XII bullą *Quod hoc ineunte saeculo* na rok 1825. Por. KTW, 3 (1925), s. 143.

¹²⁹ Tamże, s. 143–190.

¹³⁰ C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz, *Wina i grzech u Homera*, KTW, 1 (1923), z. 1, s. 106–113.

¹³¹ J. Marcinowski, *Prymat papieski w teologii rosyjsko-prawosławnej*, KTW, 4 (1926), s. 89–92.

¹³² Sz. Szydelski, *Kurs etnologii religijnej i historii religii w St. Gabriel*, 1 (1923), z. 2, s. 262.

¹³³ Tamże, s. 264.

¹³⁴ Z. Pomian, *Prace wykopaliskowe w Palestynie w roku 1921*, KTW, 1 (1923), z. 1, s. 114–118. W. Meysztowicz, *Wyżyna Gabaon*, KTW, 1 (1923), z. 2, s. 257–262. W. Meysztowicz, *Rok 1922 w archeologii Palestyny*, KTW, 2 (1924), s. 557–559. J. Zdanowicz, *Rok 1923 w archeologii Palestyny*, KTW, 3 (1925), s. 191–195.

¹³⁵ KTW, 4 (1926), s. 1–284.

¹³⁶ J. Ciemiński, *Na marginesie nowej książki teologicznej*, KTW, 1 (1923), z. 2, s. 248–257. M. Pęckowski, *Józef Olechowski, archidiacon i sufragan krakowski, 1735–1806*, KTW, 2 (1924), s. 522–546. L. Puciata, *Czy się Rosja nawróci?*, 2 (1924), s. 437–557.

¹³⁷ Artykuł ks. Świrskiego ukazał się w numerze 3 (1925), *Kwartalnika Teol. Wil.*, a był zatytułowany *O palingenezie słów kilka*, KTW, 3 (1925), s. 121–142.

twierdził, nie zamierzał pisać recenzji ani wyczerpującej krytyki wspomnianej książki, lecz jedynie zwrócić uwagę na sprzeczności, jakie zachodzą między wiarą w palingenezę a nauką Kościoła.¹³⁸ Taki też wydzwięk ma 21-stronicowy materiał zgromadzony przez autora na udowodnienie powyższych sprzeczności. Ks. prof. Świrski uzasadnił swoje wątpliwości co do sprawy palingenezy licznymi przypisami z Pisma Świętego, z pism Ojców Kościoła, dokumentów soborowych i synodalnych, które traktowały o tym problemie wprost lub ubocznie. Stwierdził również, że chociaż teoria reinkarnacji nie jest przez Kościół formalnie potępiona, to jednak „potencjalnie zawiera w sobie wyrażenia i formalnie potępione przez Kościół błędy”.¹³⁹

Jeszcze w tym samym tomie *Kwartalnika* został wydrukowany list prof. W. Lutosławskiego, adresowany do redakcji w sprawie zamieszczonego artykułu *O palingenezie słów kilka* pióra ks. I. Świrskiego.¹⁴⁰ Profesor Lutosławski wskazał w liście na to, iż niezrozumienia jego teorii przez ks. Świrskiego dopatruje się w innym pojmowaniu terminu „palingeneza”. Autor listu przedstawił jeszcze raz, co rozumie pod pojęciem „palingeneza”. Książd Świrski zaś przyjął to jako próbę „odwołania między wierszami” przez prof. Lutosławskiego swoich wcześniejszych poglądów. Fakt ten skwitował ks. prof. Świrski w odpowiedzi na list stwierdzeniem, że „Profesor Lutosławski wykazał dużo dobrej woli, aby uniknąć sprzeczności z wyraźnie określonymi dogmatami”.¹⁴¹ Na tym zakończyła się interesująca polemika pomiędzy profesorem filozofii a profesorem teologii z tej samej Wszechnicy Batorowej.

Kończąc omawianie działu „Materiały, referaty, informacje”, pozostało jeszcze podkreślić niustanną troskę redaktora *Kwartalnika* o jak najlepsze uformowanie młodych adeptów nauki. Stąd też wydawca – ks. Wilanowski – starał się zamieścić w każdym tomie coś, co mogłoby być szczególnie przydatne początkującym studentom – naukowcom. Z tą myślą m.in. został wydrukowany w omawianym dziale „Spis czasopism kościelnych (religijnych i teologicznych) w Polsce po rok 1923”.¹⁴² To wartościowe opracowanie przygotował ks. dr L. Stolarzewicz z ośrodka wileńskiego. Objęło ono prawie wszystkie czasopisma teologiczne i religijno-kościelne, jakie pojawiły się od momentu powstania czasopiśmiennictwa w naszym kraju do 1923 r. włącznie. Spis zawiera 176 tytułów ułożonych alfabetycznie wraz z podaniem krótkiej informacji o czasopiśmie.

3. Kronika

Interesującym działem, zwłaszcza dla studentów stawiających pierwsze kroki na polu nauki, był dział „Kronika”. Objętość tej części pisma w poszczególnych tomach wahała się od 2 do 29 stron. Ogólnie wydrukowano 91 stron informacji o sytuacji religijno-teologicznej w wielu krajach europejskich, a nawet świata. Treść zamieszczanych tekstów była bardzo różna. Kronika informowała czytelnika o tworzących się nowych akademiach, uniwersytetach i wydziałach teologicznych. Wskazywała na ruchy teologiczne, zjazdy, konferencje, uroczystości jubileuszowe, organizowane przez różne uniwersytety oraz instytuty filozoficzne i teologiczne. Kronika odnotowywała również kongresy unionistyczne, organizowane z inicjatywy różnych wspólnot kościelnych. m.in. katolickiej, anglikańskiej i prawosławnej. Trzeba zaznaczyć, że w powyższym dziale pojawiły się także informacje o sytuacji wyznaniowej w niektórych krajach, o druku nowych encyklopedii chrześcijańskich, podejmowanych przez różne ośrodki naukowe, o konkursach teologicznych organizowanych przez czasopisma naukowe, pojawiły się także informacje, dotyczące zmian personalnych w obsadzeniu katedr na wydziałach teologicznych niektórych uniwersytetów w kraju i za granicą. Wśród bardzo zróżnicowanej tematyki omawianego działu warto podkreślić fakt, że redaktor *Kwartalnika* zwrócił szczególną uwagę w „Kronice” na rozwój czasopiśmiennictwa i wydawnictw naukowych w innych krajach. Chciał w ten sposób umożliwić studentom łatwiejszy dostęp do licznej literatury obcojęzycznej.

Układ materiału, przyjęty dla omawianego działu przez redakcję, czynił więc łatwym korzystanie z „Kroniki”. Wszystkie informacje były podawane alfabetycznie wg nazw państw, których one dotyczyły. Znaczna część notatek była streszczeniem informacji pochodzących z pism zagranicznych i polskich. Pozostałe były opracowywane samodzielnie przez następujących autorów: T. Glemmę, Cz. Falkowskiego, P. Kraujalisa, K. Michalskiego, M. Pęcowskiego, W. Meysztowicza, B. Wilanowskiego i F. Jopa. Podpisywali się oni bądź nazwiskiem bądź inicjałami.

¹³⁸ Tamże, s. 121.

¹³⁹ Tamże, s. 142.

¹⁴⁰ I. Świrski, *O sprawie palingenezy*, KTW, 3 (1925), s. 193–194.

¹⁴¹ Tamże, s. 193–194.

¹⁴² KTW, 2 (1924); s. 547–551.

W numerze 1 (1923) z. 1 na ostatniej stronie działu „Kronika” zamieszczony został spis skrótów czasopism, na podstawie których redagowano informacje kronikarskie.¹⁴³

Pierwsze trzy roczniki *Kwartalnika Teologicznego Wieleńskiego* zawierały wspomnienia pośmiertne pod wspólnym tytułem „Nekrologia” i wchodziły w skład działu „Kronika”.¹⁴⁴ Ta część „Kroniki” była poświęcona zmarłym wybitnym twórcom nauki polskiej i zagranicznej. Opracowywał ją zawsze redaktor B. Wilanowski, który zwracał szczególną uwagę czytelnika na rys bio-bibliograficzny.

Całkiem inaczej pod tym względem wyglądał tom 4 (1926) *Kwartalnika Wieleńskiego*. W „Kronice” zlikwidowano część przeznaczoną na nekrologię, a utworzono nowy oddzielny dział zatytułowany Wspomnienia Pośmiertne. Był on całkowicie poświęcony śp. ks. biskupowi Augustynowi Rosentreterowi i zmarłym historykom polskim. Dział nie objął zmarłych w ostatnim czasie naukowców zagranicznych. Wszystkie wspomnienia opracowali ks. dr Cz. Falkowski i ks. dr P. Nowicki.¹⁴⁵

4. Informacje o piśmiennictwie teologicznym i najnowszej bibliografii

Kwartalnik Teologiczny Wieleński zamykały dwa działy: „Przegląd piśmiennictwa teologicznego” i „Najnowsza bibliografia”. Prezentowały one literaturę teologiczną, jaka ukazywała się w czasie istnienia tego czasopisma zarówno w Polsce, jak i poza jej granicami. Ogółem wydrukowano 181 stron informacji o charakterze bibliograficznym. Omawiane działy były redagowane przez ks. B. Wilanowskiego przy współpracy księży profesorów: J. Archutowskiego, J. Kruszyńskiego, L. Puciata i ks. dra Romana Koneckiego.

W pierwszym tomie *Kwartalnika* zamieszczono przegląd literatury teologicznej za lata 1921–1922.¹⁴⁶ Zostały tu omówione pozycje wydawnicze według następujących dziedzin: A. Wstępy, encyklopedie, bibliografia i prace zbiorowe; B. Teologia fundamentalna: I. Działa obejmujące całość przedmiotu,¹⁴⁷ II. Wiara i niewiara, III. Historia porównawcza religii,¹⁴⁸ IV. Religia, V. Chrystus Pan i chrześcijaństwo, VI. Kościół; C. Dogmatyka: I. O Bogu, II. Najnowsza bibliografia.¹⁴⁹

Zestaw literatury teologicznej za lata 1922–1923 opracował ks. B. Wilanowski wspólnie z ks. prof. L. Puciata.¹⁵⁰ Autorzy omówili tu szeroko dorobek piśmiennictwa z teologii dogmatycznej, zwracając szczególną uwagę na obszerną w tej dziedzinie literaturę niemiecką.¹⁵¹

Autorami natomiast opracowania publikacji biblijnych za lata 1923–1924 byli profesorowie J. Archutowski i J. Kruszyński.¹⁵² Wśród zgromadzonej literatury polskiej i zagranicznej obszernie zostały omówione dwie nowe publikacje autorstwa ks. J. Archutowskiego: *Sluga Jahwe w księdze Izajasza proroka* i *Monoteizm izraelski i jego geneza*. Prof. J. Kruszyński, który przygotował recenzje tych prac, podkreślił w obu wysoki poziom naukowy, a zwłaszcza w pracy traktującej o monoteizmie, „którą – jak pisze – ośmieliłby się postawić na pierwszym miejscu wśród licznych prac prof. Archutowskiego”.¹⁵³ Wszystkie noty bibliograficzne, jakie ukazywały się w powyższym dziale, dotyczyły publikacji książkowych w różnych ośrodkach myśli twórczej. Należy tu wymienić takie miasta uniwersyteckie, jak: Cambridge, Oxford, Münster, Londyn, Paryż, Bonn, Hannover, Salzburg, Dubrownik, Torino, Rzym, Kraków i inne.

Powodem tak bogatej prezentacji literatury teologicznej w omawianym dziale było zainteresowanie ks. red. B. Wilanowskiego życiem naukowym i piśmiennictwem ówczesnych środowisk intelektualnych w kraju i za granicą. B. Wilanowski nie tylko jako redaktor, ale i jako naukowiec, żywo włączał się w różne

¹⁴³ Były to następujące czasopisma: *The Harvard Theological Review*, *Gregorianum*, *Przegląd Powszechny*, *Przegląd Teologiczny*, *Revue d'histoire ecclésiastique*, *Ruch filozoficzny*, *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, *Theologische Revue*. Por. KTW, 1 (1923), z. 1, s. 148.

¹⁴⁴ Nekrologia, KTW, 1 (1923), z. 1, s. 145–148; 1 (1923) z. 2, s. 279–281; 2 (1924) s. 608–609; 3 (1925) s. 211–219.

¹⁴⁵ Cz. Falkowski. *Zmarli historycy*, KTW, 4 (1926), s. 265–280. P. Nowicki, *śp. X Biskup Augustyn Rosentreter*, KTW, 4 (1926), s. 264.

¹⁴⁶ KTW, 1 (1923), z. 1, s. 149–1/4. KTW, 1 (1923), z. 2, s. 282–316.

¹⁴⁷ Zwrócono szczególną uwagę na pracę ks. S. Szydelskiego, *Prolegomena in. Theologiam sacram* (dwutomowy podręcznik teologii fundamentalnej). Por. KTW, 1 (1923), z. 1, s. 153–155.

¹⁴⁸ Szerzej omówiono pracę prof. L. Piotrowicza, *Kult panującego w starożytności* (ze względu na ciekawe ujęcie treściowe i psychologiczne tego kultu). Por. KTW, 1 (1923), z. 1, s. 169–171.

¹⁴⁹ Zawierała ona pozycje wydane w 1923 r. w Polsce i za granicą.

¹⁵⁰ Obaj podpisali się tu inicjałami: P[uciata] i W[ilanowski]. Por. KTW, 2 (1924), s. 610–626.

¹⁵¹ Por. tamże, s. 610–616.

¹⁵² Przegląd ten dotyczył w całości bibliografii z Pisma Świętego Starego Testamentu. KTW, 3 (1925), s. 220–241.

¹⁵³ KTW, 3 (1925), s. 241.

dyskusje naukowe i podejmował liczne tematy, poruszając aktualne problemy wiedzy teologicznej i prawniczej.

Z racji na to, iż był prawnikiem,¹⁵⁴ podjął się zadania zestawienia całej literatury prawniczej,¹⁵⁵ jaka ukazała się na świecie do momentu promulgacji¹⁵⁶ i ogłoszenia¹⁵⁷ przez papieża Benedykta XV nowego *Kodeksu Prawa Kanonicznego*. Celem tej pracy było zorientowanie czytelników w ówczesnym stanie nauki prawa kanonicznego i porównanie rodzimej twórczości w tej dziedzinie z osiągnięciami naukowymi innych narodów.¹⁵⁸ Tak więc przegląd kanonistyki oświatowej ks. Wilanowski rozpoczął od scharakteryzowania wstępów do *Kodeksu* i prac, traktujących ogólnie o nowym prawie kościelnym. Następnie szczegółowo przedstawił obszerną literaturę, która dotyczyła poszczególnych ksiąg *Kodeksu*.¹⁵⁹ Sporo miejsca autor poświęcił omówieniu podręczników nowego prawa kanonicznego.¹⁶⁰ Do najlepszych zaliczył podręczniki napisane w języku łacińskim i niemieckim.¹⁶¹

Podsumowując cały dorobek naukowy, od momentu wydania *Kodeksu* do 1925 r., prof. Wilanowski stwierdził ogólnie słaby poziom opracowań kanonistycznych. Podkreślił jednocześnie widomy wkład naukowy polskich prawników eklezjalnych, stwierdzając, że „nasza literatura kanonistyczna z ostatnich lat nie jest ani lepsza ani gorsza, ani uboższa, ani bogatsza od takiejże literatury zagranicznej”.¹⁶² Świadczy to o wyrównanym światowym poziomie wszelkich opracowań z dziedziny prawa kanonicznego. To zebranie i omówienie całej literatury prawniczej, opublikowanej na przestrzeni 8 lat od momentu wydania *Kodeksu*, znawcy ocenili bardzo wysoko, podkreślając jej wielką przydatność w prowadzeniu dalszych badań nad prawem kościelnym.

Na zakończenie omawiania „Przeglądu piśmiennictwa teologicznego” pozostało wspomnieć jedynie o ostatnim dziale *Kwartalnika* pt. „Najnowsza bibliografia”. Zawierał on alfabetycznie ujęty zestaw publikacji teologicznych, jakie ukazały się w Polsce i za granicą. Odnotowywane tu były najświeższe wydawnictwa książkowe oraz artykuły i materiały zamieszczane w takich czasopismach jak: *Bogoslovia*, *Bogosłowska Smotra*, *Przegląd Homiletyczny*, *Przegląd Powszechny*, *Bohoslovni Vestnik*, *The Harvard Theological Review*, *Revue Apologetique*, *Przegląd Teologiczny*, *Revue Biblique*, *Przegląd Katolicki*, *Przegląd Kościelny*, *Revue des sciences philosophiques et théologiques* oraz w wielu innych.¹⁶³ „Najnowszą bibliografię: wraz z prezentacją książek nadesłanych do Redakcji *Kwartalnika*, przygotowywał redaktor B. Wilanowski.¹⁶⁴

III. AUTORZY

I. Środowisko wileńskie

Na reaktywowanie Uniwersytetu Stefana Batorego składają się dwa etapy. Pierwszy etap obejmuje okres od wydania dekretu, wskrzeszającego uniwersytet, do ewakuacji dokonanej w lecie 1920 r.¹⁶⁵ Drugi zaś rozciąga się na czas od odzyskania Wilna (9 X 1920 r.) do rozpoczęcia II wojny światowej, czyli do 1939 r. Pierwszy etap był najbardziej brzemienne w trudy formowania się Wszechnicy Wileńskiej. Powodem tego była ewakuacja Uniwersytetu, związana z najeźdem bolszewickim w 1920 r. Chociaż fakt ten nie przerwał toku studiów (były już wakacje), to jednak zaważył ujemnie na całej pracy organizacyjnej. Po powrocie do Wilna w październiku 1920 r. rozpoczęto na nowo organizowanie nauki. Uderzały wszędzie liczne braki. Mienie Wszechnicy zostało ewakuowane, personel profesorski znajdował się w rozproszeniu, władze

¹⁵⁴ Zajmował on katedrę profesorską w Wilnie na Wydz. Prawa, a także był organizatorem i kierownikiem tegoż Wydziału na Uniwersytecie Łódzkim.

¹⁵⁵ Opracowanie to obejmowało literaturę za lata 1917–1925.

¹⁵⁶ Pap. Benedykt XV promulgował nowy Kodeks bullą *Providentissima Mater Ecclesia*, którą podpisał w dniu 27 V 1917 r.

¹⁵⁷ Uroczyste ogłoszenie nastąpiło 28 VI 1917 r., a zaczęło obowiązywać od 19 V 1918 r.

¹⁵⁸ B. Wilanowski, *Dookoła nowego kodeksu*, KTW, 4 (1926), s. 105–263.

¹⁵⁹ Tamże, s. 124–137, 137–174, 174–189, 189–211, 211–220, 220–229.

¹⁶⁰ Tamże, s. 229–257.

¹⁶¹ KTW, 4 (1926), s. 263.

¹⁶² Tamże, s. 263.

¹⁶³ KTW, 1 (1923), z. 1, s. 176.

¹⁶⁴ KTW, 1 (1923), z. 2, s. 320. Por. także, KTW, 2 (1924), s. 638–640.

¹⁶⁵ R. Mieniecki, *Pierwsze dziesięciolecie Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 119.

uczelniane pozostawały w Poznaniu i Warszawie, budynki i sale wykładowe były zniszczone.¹⁶⁶ Pomimo tych trudności rozpoczynały już pracę wszystkie wydziały: humanistyczny, lekarski, matematyczno-przyrodniczy, prawny, sztuk pięknych oraz teologiczny.¹⁶⁷ Profesorowie Uniwersytetu różnymi drogami powracali do Wilna. Część z nich pozostała na innych uczelniach. Przychodzili nowi, zwerbowani w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Lublinie. Środowisko naukowe ośrodka wileńskiego dopiero się formowało.

W tych trudnych warunkach, pod koniec 1921 r., krystalizowała się myśl u ks. B. Wilanowskiego, która dotyczyła podjęcia szerokiej akcji wydawniczej czasopisma. Wówczas jeszcze planowane czasopismo miało mieć zasięg miejscowy.¹⁶⁸ Zapewnienie takie, późniejszy założyciel *Kwartalnika*, przesłał w piśmie do ks. T. Długosza, redaktora *Przeglądu Teologicznego* we Lwowie: „ponieważ Przegląd Teologiczny ma charakter ogólnopolski (...) dobrze będzie, iż Przegląd Teologiczny pozostanie tem, czym jest, a obok niego mogą istnieć organy miejscowe”.¹⁶⁹ Wobec powyższego red. Wilanowski liczył na szeroką współpracę ze środowiskiem naukowym Uniwersytetu Wileńskiego. Tak też i było. W przeważającej mierze współpracownikami nowo powstałego czasopisma teologicznego okazali się ludzie nauki, skupieni wokół Wydziału Teologicznego. Na 35 autorów zabierających głos w czasie 4-letniej edycji *Kwartalnika*, 19 wywodziło się z ośrodka wileńskiego. Jeśli się pokusić o zestawienia statystyczne, to wśród piszących było 8 profesorów, 3 zastępców profesorów, 4 doktorów i 4 magistrów oraz dwie osoby bez tytułu.

Najwięcej artykułów do *Kwartalnika* napisał jego redaktor, prof. Bolesław Wilanowski. Ośmiokrotnie zamieszczał w nim swoje prace. Przeważały artykuły o tematyce kanonicznej i apologetycznej. Był on także autorem stałych rubryk tego pisma, jak: Kronika, Przegląd Piśmiennictwa Teologicznego, Przegląd Czasopism i Najnowsza Bibliografia.¹⁷⁰ Tak rozległa twórczość ks. Wilanowskiego miała swoje podłoże w szerokim zainteresowaniu różnorodną tematyką naukową. Jako człowiek głębokiej wiedzy i zdolności twórczej, żywo interesował się życiem naukowym i piśmiennictwem ówczesnych środowisk intelektualnych. Tak powstawały liczne artykuły i skrótowne opracowania różnych zagadnień, których celem było zwiększenie przydatności naukowej tegoż pisma teologicznego.

Prof. Wilanowski, będąc redaktorem *Kwartalnika*, zamieszczał w swoim czasopiśmie wspomnienia pośmiertne o znanych teologach. Uważał je za niezbędne informacje mające wpływ na kształtowanie życia naukowego. Typowym tego opracowaniem był artykuł „Nekrologia”, który ukazał sylwetki zmarłych w tym czasie znanych postaci: arcybpa Józefa Bilczewskiego, metropolity lwowskiego; ks. Zygmunta Chelmskiego, wydawcy *Podręcznej Encyklopedii Kościelnej*; Ludwika Duchesne'a, cenionego znawcy historii Kościoła; prof. Paula Karge; o. H. Noldina SJ, teologa moralisty; o. Pierlinga, wybitnego historyka; prof. Josepha Pohle; ks. Idziego Benedykta Radziszewskiego, założyciela i pierwszego rektora KUL-u; o. A. Röslera CSSR, prof. historii Kościoła.¹⁷¹

Drugim, który podjął szeroką akcję wydawniczą swoich prac w *Kwartalniku*, był ks. Czesław Falkowski (1887–1971), prof. zwyczajny historii Kościoła. Zanim związał się na stałe ze środowiskiem wileńskim, nauki pobierał w zakresie szkół średnich w Warszawie. Kształcił się również w Seminarium Duchownym w Petersburgu. Studia wyższe odbył na Uniwersytecie w Innsbrucku, gdzie zdobył stopień doktora teologii. W 1917 r. został powołany przez Senat Akademii Duchownej w Petersburgu na katedrę historii Kościoła. Później brał czynny udział w organizowaniu Uniwersytetu Lubelskiego. Przez pierwsze dwa lata (1918–1920) był na tym uniwersytecie profesorem. Dekretem Naczelnika Państwa został mianowany profesorem zwyczajnym historii Kościoła i przeniesiony na Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Tutaj pełnił różne funkcje. Był prodziekanem Wydziału Teologicznego w r. a. 1921–1922/23. Następnie po powrocie z urlopu naukowego, spędzonego w latach 1924–1926 we Włoszech, został dziekanem Wydziału Teologicznego.

Współpraca ks. Falkowskiego z *Kwartalnikiem Teologicznym Wileńskim* przypada akurat na jego pobyt we Włoszech. Znaczna odległość Rzymu od Wilna nie sprawiła temuż naukowcowi trudności w przesyłaniu do druku swoich prac. Profesor Falkowski stał się nawet swego rodzaju korespondentem, informującym Wydawnictwo o interesujących wydarzeniach natury teologicznej poza granicami kraju. Tego typu informacją był artykuł o wystawie misyjnej w Rzymie. Ogółem, na łamach *Kwartalnika* ks. Falkowski zabierał czterokrotnie głos, drukując w nim swoje artykuły. Szczególnie interesujące to: *O jubileuszu na Litwie i Rusi w 1826 r.* oraz *Św. Franciszek z Asyżu*. Treść tych rozpraw została omówiona w II rozdziale niniejszego

¹⁶⁶ Tamże, s. 119–120.

¹⁶⁷ Tamże, s. 119–120.

¹⁶⁸ T. Długosz, Rec.: *Przegląd Teologiczny*, 4 (1929), z. 2, s. 1/1–1/3.

¹⁶⁹ Tamże, s. 1/1–1/3.

¹⁷⁰ Poszczególne rubryki zostały odrębnie omówione w rozdziale „Układ i tematyka czasopisma”.

¹⁷¹ KTW, 1 (1923), z. 1, s. 145–148.

studium. Dwa następne artykuły ukazały się w 4 (1926) numerze *Kwartalnika*, były to wyżej wspomniana *Wystawa misyjna w Rzymie* i *Zmarli historycy*. Jeśli chodzi o drugą pozycję, to autor przedstawił w niej biografie zmarłych, zasłużonych nauce ludzi w latach 1925–1926. Biogramy dotyczyły: ks. J. Pruszkowskiego, członka Polskiej Akademii Umiejętności; Jana Marka Gozdawę Giżyckiego, zasłużonego monastrologa; dra J. Bielińskiego, znanego badacza dziejów oświaty w Polsce; ks. W. Chotkowskiego, b. rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego; bpa W. Szcześniaka; ks. P. Smolikowskiego, rektora Kolegium Polskiego w Rzymie.

Poza *Kwartalnikiem Wileńskim* ks. Falkowski współpracował z innymi wydawnictwami, jak: *Ateneum Wileńskie*, *Przegląd Powszechny*, *Życie Kościelne*, *Słowo*, *Rycerz Polski* i mies. *Ziemia*. Drukowano jego prace w księgach zbiorowych między innymi w Warszawie, Krakowie i Wilnie.¹⁷²

Z licznych współpracowników redaktora Wilanowskiego w tworzeniu *Kwartalnika* na szczególnym miejscu należy wymienić ks. Leona Puciata (1884–1943), zastępcę prof. teologii dogmatycznej. Był wilnianinem. Studia filozoficzne i teologiczne odbył na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie (1904–1911). Tam osiągnął stopień doktora teologii. Od 1923 r. pełnił funkcję zastępcy profesora teologii dogmatycznej na Uniwersytecie Stefana Batorego. W *Kwartalniku* wydrukował dwie obszerne prace: *Nauczanie religii w szkołach zreformowanych przez KEN* i *Czy Rosja się nawróci?* Pierwsza praca ukazała się w dziale „Rozprawy”, druga w „Materiały, referaty, informacje”. Ponadto L. Puciata wydał swoje prace w Wiedniu, Wilnie oraz w *Dwutygodniku Diecezji Wileńskiej*. Po zamknięciu *Kwartalnika* w zastępujących go *Studiach Teologicznych* wydrukował pracę habilitacyjną zatytułowaną *Grzech pierworodny w teologii św. Anzelm*. Jeśli chodzi o zasługi położone przez ks. L. Puciata dla rozwoju ośrodka wileńskiego, to zaznaczyć trzeba, iż przynależał on do komitetu organizującego odbudowę i uruchomienie Uniwersytetu Stefana Batorego. Z ramienia tegoż komitetu ks. L. Puciata odbywał podróże do miast uniwersyteckich „celem wyszukania kandydatów na obsadzenie katedr wydziału teologicznego w Wilnie”.¹⁷³

Dwaj profesorowie A. Parczewski i ks. B. Żongołłowicz na trwałe związali się z Uniwersytetem Stefana Batorego w Wilnie, chociaż pochodzili z innych regionów Polski. Obaj byli prawnikami i zajmowali odpowiedzialne stanowiska uniwersyteckie.

Alfons Parczewski (1849–1933) pochodził z majątku Wodzierody (woj. łódzkie). Gimnazjum odbył w Kaliszu, zaś wydział prawny w Szkole Głównej Warszawskiej, którą ukończył w 1869 r. ze stopniem magistra prawa i administracji. Od roku 1915 wykładał prawo kościelne i był dziekanem Wydziału Prawnego na Uniwersytecie Warszawskim. W październiku 1919 r. został profesorem i dziekanem wydziału prawa na Uniwersytecie Wileńskim. W latach 1922–1924 piastował stanowisko rektora Uniwersytetu, a w 1924/1925 prorektora. Od 1919 r. był członkiem Komisji Kodyfikacyjnej prawa kościelnego. Właśnie w związku z pełnieniem tej funkcji szeroko omówił sprawę kodyfikacji prawa kościelnego. Zagadnienie to ukazało się w formie rozprawy w trzech kolejnych numerach *Kwartalnika*. Rozprawa objęta ogółem 41 stron druku.¹⁷⁴

Twórczość prof. A. Parczewskiego były różnorodna. Ogłaszał drukiem prace z zakresu prawa i nauk społecznych, z dziedziny prawa polskiego oraz z zakresu historii. Sporo ukazało się w języku górnołużyckim, niemieckim i angielskim. Za swoją szeroką działalność naukową był wielokrotnie nagradzany odznaczeniami różnych Towarzystw, których nieraz był prezesem. Wśród odznaczeń na podkreślenie zasługuje Order Komandorski Polonia Restituta. Te i liczne inne odznaczenia honorowe wskazują na zasługi położone przez prof. A. Parczewskiego na polu nauki i pracy społecznej, a zwłaszcza w środowisku wileńskim przy inicjowaniu Uniwersytetu Stefana Batorego.¹⁷⁵

Ks. Bronisław Żongołłowicz (1870–1944), swoją działalność naukową w ośrodku wileńskim rozpoczął w momencie powołania go do komitetu organizującego Uniwersytet. Wcześniej ukończył studia w Akademii Duchownej w Petersburgu ze stopniem magistra teologii. Przebywając we Włoszech, Francji, Belgii i Niemczech, uzupełnił je w dziedzinie prawa kościelnego. Od 1915 r. był profesorem tego prawa w Akademii Duchownej w Petersburgu. Następnie zajmował stanowisko dziekana Wydziału Prawa Kościelnego na Uniwersytecie Lubelskim na przełomie 1918/1919 r. Nominacją z dnia 1 IX 1919 r. został ustanowiony

¹⁷² E. Ozorowski, *Falkowski Czesław*. W: SPTK 1918–1981, t. 5, Warszawa 1983, s. 354–356. C. Oleksy, *Homilistyczno-kaznodziejski dorobek księdza Czesława Falkowskiego*, *Studia Teologiczne*, Białystok – Drohiczyn – Łomża, 1 (1983), s. 117–159.

¹⁷³ T. Krahel, *Puciata Leon*. W: SPTK 1918–1981, t. 6, Warszawa 1983, s. 739–741; B. Żongołłowicz, *Wydział Teologiczny...*, dz. cyt., t. 2, s. 250.

¹⁷⁴ A. Parczewski, *Kodyfikacja prawa kościelnego*, *KTW*, 1 (1923), z. 1, s. 14–28; *Z*, 2, s. 211–225; 2 (1924), s. 382–399.

¹⁷⁵ *Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB w latach 1919–1929*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 264–265.

prof. zwyczajnym prawa kanonicznego i dziekanem tego wydziału na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. W latach 1920–22 był prorektorem tej uczelni. Piśmiennictwo naukowe ks. Żongołłowicza w znacznej mierze miało charakter prawniczy. Kilka prac jego ukazało się drukiem w Rzymie, Kownie, Petersburgu, Lwowie, Warszawie i Wilnie. Wśród czasopism, w których publikował swoje artykuły, należy wymienić: *Kwartalnik Teologiczny Wileński*, *Rocznik Prawniczy Wileński*, *Rocznik Tow. Przyj. Nauk. w Wilnie*, *Przegląd Katolicki* i *Przegląd Teologiczny*.

Zasadniczy jednak wysiłek ks. B. Żongołłowicz włożył w organizowanie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego. Opracował strukturę i plan studiów na tym wydziale, którego był pierwszym dziekanem (1919–21).¹⁷⁶ W związku z jubileuszem, jaki obchodzono w Wilnie z okazji 350 rocznicy założenia i 10 wskrzeszenia Uniwersytetu Stefana Batorego, powstała *Księga Pamiątkowa*, traktująca o historii Uniwersytetu do 1929 r. B. Żongołłowicz przedstawił w niej dzieje powstania oraz pierwsze dziesięciolecie pracy dydaktycznej Wydziału Teologicznego.¹⁷⁷ Zadanie to przypadło mu z racji na inicjowanie tego Wydziału.

Na listę autorów z ośrodka wileńskiego, którzy kilkakrotnie zabierali głos w miejscowym *Kwartalniku*, wpisać trzeba ks. dra Pawła Nowickiego, zastępcę prof. Pisma św. Starego Testamentu. Ks. Nowicki ur. 18 I 1888 r. w Wabczu na Pomorzu. Klasyczne gimnazjum ukończył w Chełmie. Następnie uczył się w Seminarium Duchownym w Pelplinie. Dalsza jego edukacja wiodła przez uniwersytet we Fryburgu Badeńskim. Tam zdobył studia filozoficzne, teologiczne i filologiczne, które ukończył ze stopniem dra filozofii. Od 1917 do 1924 r. był nauczycielem w gimnazjum biskupim w Pelplinie. Stamtąd został powołany na zastępcę prof. Pisma św. St. Testamentu na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Prace jego ukazywały się w *Kwartalniku Teologicznym Wileńskim* i *Przeglądzie Teologicznym*.¹⁷⁸

Wśród pozostałych współpracowników *Kwartalnika* 15 autorów publikowało w nim swoje artykuły tylko jeden raz. Większość artykułów – to wysokiej wartości rozprawy naukowe.

Autor rozprawy *Chrystologia A. Towiańskiego*, prof. Stanisław Pigoń, był kierownikiem katedry historii literatury na uniwersytecie w Wilnie. Urodził się 27 IX 1885 r. w Komborni (krośnieńskie). Po ukończeniu gimnazjum w Jaśle w 1906 r. studiował na wydziale filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1906–1911. Na podstawie rozprawy *O Księgach Narodu i Pielgrzymstwa A. Mickiewicza* otrzymał stopień dra filozofii. Od 1919 r. pełnił funkcję zastępcy prof. na Uniwersytecie Poznańskim. Po uzyskaniu habilitacji w marcu 1921 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim, objął katedrę historii literatury polskiej na Uniwersytecie Stefana Batorego w charakterze prof. nadzwyczajnego, od 1924 r. prof. zwyczajnego. W roku akademickim 1926–27 i 1928 był rektorem USB. Stanisław Pigoń był człowiekiem niezwykle twórczym. Do 1926 r. opublikował 83 prace.¹⁷⁹ Przeważały w nich opracowania o charakterze krytycznym, wszystkie dotyczyły literatury polskiej. Ponadto napisał wiele przygodnych artykułów i recenzji książek. Z czasopism, w których drukował swoje prace, można wymienić: *Ateneum Wileńskie*, *Eleusis*, *Dziennik Poznański*, *Dziennik Wileński*, *Rzeczpospolita*, *Słowo*, *Przegląd Narodowy*, *Kurier Lwowski*, *Pamiętnik Literacki*, *Myśl Narodowa* i wiele innych.¹⁸⁰

Wincenty Lutosławski – to nazwisko pojawiło się na łamach *Kwartalnika* w związku z ciekawą polemiką, do jakiej doszło w tym czasopiśmie na kanwie palingenezy.¹⁸¹ Autorami polemiki byli profesorowie Wincenty Lutosławski i ks. Ignacy Świrski – obaj z Uniwersytetu Wileńskiego. Treść polemiki została już omówiona wcześniej, teraz zapoznamy się z jej twórcami.

Wincenty Lutosławski ur. 6 VI 1863 r. w Warszawie. Najpierw pobierał nauki w rodzinnym majątku w Drozdowie k. Łomży. Po otrzymaniu świadectwa dojrzałości w 1881 r. w gimnazjum w Mitawie, rozpoczął studia na wydziale chemicznym Politechniki Ryskiej. Po trzech latach przeniósł się na ten sam dział w Uniwersytecie Dorpackim. W 1885 r. otrzymał stopień kandydata chemii na wydziale fizyko-matematycznym, a rok później kandydata filozofii na wydziale historyczno-filologicznym Uniwersytetu Dorpackiego. Po otrzymaniu w 1898 r. stopnia licencjata i doktora filozofii za rozprawę niemiecką o indywidualizmie, podjął liczne wykłady w Krakowie, Lozannie, Genewie i Londynie. W 1904 r. wybrał się w podróż do Egiptu, Damaszku, Palestyny, Grecji i Konstantynopola. W 1906 r. rozpoczął doświadczenia

¹⁷⁶ T. Krahel, *Żongołłowicz Bronisław*. W: SPTK 1918–1981, t. 7, Warszawa 1983, s. 501–503.

¹⁷⁷ B. Żongołłowicz, *Wydział Teologiczny...*, dz. cyt., s. 203–251.

¹⁷⁸ T. Krahel, *Nowicki Paweł*. W: SPTK 1918–1981, t. 6, Warszawa 1983, s. 565–566. W. Pietkun, *Śp. ks. prof. Paweł Nowicki. Non meritiur*, WKAB (6/1980) nr 3, s. 117–120.

¹⁷⁹ Interesują nas osiągnięcia naukowe do końca 1926 r., a więc do zamknięcia KTW (1923–1926).

¹⁸⁰ *Wydział humanistyczny USB w latach 1919–1929*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 180–183.

¹⁸¹ *W sprawie palingenezy*, KTW, 3 (1925), s. 191–194.

psychologiczne w Bretanii i Pirenejach. Następnie wiele podróżował po Stanach Zjednoczonych, zalecając wszędzie wypróbowane przez siebie ćwiczenia psychofizyczne. W 1919 r. osiadł na dłużej w Polsce w związku z powołaniem go na katedrę filozofii w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Przez dziesięć lat wykładał metafizykę, historię filozofii, filozofię historii, psychologię, filozofię religii, etykę i mesjanizm polski. W listopadzie 1920 r. przywiózł z Barby swoją bogatą bibliotekę do Wilna. Zapoznając się bliżej z życiem i twórczością naukową Wincentego Lutosławskiego, można określić go jako podróżnika i naukowca w jednej osobie. Działalność prof. Lutosławskiego mieściła w sobie wszelkie dostępne metody pracy naukowej i jej szerzenia wśród społeczeństwa.¹⁸² Na uwagę zasługują tutaj wykłady publiczne, które głosił w języku polskim, angielskim, francuskim i niemieckim w ponad 120 miastach Polski i świata. Liczne dzieła swoje ogłosił drukiem m.in. w Halle, Wrocławiu, Londynie, Helsingfors, Lipsku, Krakowie, Warszawie, Poznaniu, Wilnie, Szamotułach. Artykuły ukazywały się w miesięcznikach, kwartalnikach polskich, niemieckich, angielskich i francuskich.¹⁸³

Drugi z polemistów, ks. Ignacy Świrski, był profesorem nadzwyczajnym teologii moralnej. Urodził się 20 IX 1885 r. w Ellernie k. Dyneburga. Pierwsze nauki otrzymał w domu rodzinnym, a szkołę średnią ukończył w Dyneburgu. Egzamin dojrzałości zdał w gimnazjum im. Aleksandra I w Petersburgu. W 1905 r. wstąpił do Mohyłowskiego Seminarium Duchownego, w którym przebywał dwa lata. Potem wyjechał do Rzymu, gdzie studiował na Uniwersytecie Gregoriańskim do 1914 r. Powrócił do Petersburga w 1914 r. w stopniu dra filozofii i teologii. W styczniu 1918 r. został powołany na katedrę teologii moralnej do Akademii Duchownej w Petersburgu. W czerwcu 1918 r. Akademia Duchowna wraz z końcem roku akademickiego przestała istnieć. Po dwóch latach pobytu w Polsce ks. prof. I. Świrski otrzymał nominację na katedrę teologii moralnej w Uniwersytecie Stefana Batorego. Był kilkakrotnie dziekanem Wydziału Teologicznego. Brał udział w organizowaniu Wydziału i Uniwersytetu. Twórczość naukowa ks. Świrskiego była różnorodna. Obejmowała ona rozprawy, recenzje dzieł naukowych, artykuły z dziedziny teologii moralnej i pastoralnej oraz prace zbiorowe. Artykuły jego ukazywały się w *Przeglądzie Teologicznym*, *Wiad. Archid.*, *Kwartalniku Teologicznym Wileńskim*, *Słowie*, *Przeglądzie Powszechnym*, *Dzienniku Wileńskim*. W pracy dydaktycznej ks. I. Świrski charakteryzował się serdeczną życzliwością w stosunku do młodzieży akademickiej, której był wieloletnim kuratorem.¹⁸⁴

Jak widzimy, ośrodek wileński już w pierwszych latach swej naukowej działalności gromadził wokół Uczelni ludzi wykształconych o szerokich możliwościach twórczych. Większość z nich zdobywała wiedzę na różnych uniwersytetach europejskich.

Teofil Emil Modelski powołany został na Uniwersytet Stefana Batorego postanowieniem Prezydenta Rzeczypospolitej dnia 4 IX 1924 r. w charakterze profesora nadzwyczajnego historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii na Wydziale Humanistycznym. Urodził się we Lwowie 16 XI 1881 r. Od rozpoczęcia szkoły średniej do uzyskania habilitacji na Uniwersytecie Jana Kazimierza nauki pobierał we Lwowie. W związku z pracą doktorską z filozofii odbył jeden rok studiów w Berlinie. W latach 1917–24 był docentem na Uniwersytecie Lwowskim. Od 1917 r. należał do Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie. Przez dwa lata (1918–1919) współredagował *Kwartalnik Historyczny*. Był członkiem towarzystw naukowych we Lwowie i Przemyślu. Otrzymywał odznaczenia i order państwowe (m.in. Krzyż Kawalerski Odrodzenia Polski). Bogata twórczość naukowa T. Modelskiego wypływała z bliskiej jego współpracy ze znanym historykiem prof. L. Finklem. Modelski nie tylko prowadził zastępcze wykłady i seminarium historyczne, ale również wspólnie z nim publikował w różnych wydawnictwach. Zasadniczo prace prof. T. Modelskiego miały charakter historyczny. Swoje rozprawy i artykuły ogłaszał drukiem w *Przeglądzie Historycznym*, *Przew. Nauk. i Liter.*, *Kwartalniku Historycznym*, *Gazecie Wieczornej*, *Kurierze Lwowskim*, *Kwartalniku Teologicznym Wileńskim*, *Dzienniku Wileńskim*. Ponadto jego liczne recenzje i artykuły ukazywały się w czasopiśmie i dziennikach.¹⁸⁵

W dziale „Materiały, referaty, informacje” *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego* wydrukowany został artykuł *Wina i grzech u Homera* Cezarii Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz.¹⁸⁶ Była ona docentem na wydziale humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Wezniejszej, nim związała się bliżej

¹⁸² J. Susuł, *Pięćdziesiąt lat nauki*, Tygodnik Powszechny, Kraków 1959, nr 3.

¹⁸³ *Wydział humanistyczny USB w latach 1919–1929*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 177–180.

¹⁸⁴ E. Ozorowski, *Świrski Ignacy*. W: *SPTK 1918–1981*, t. 7, Warszawa 1983, s. 302–304.

¹⁸⁵ *Wydział humanistyczny w latach 1919–29*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 192–194.

¹⁸⁶ C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz, *Wina i grzech u Homera*, KTW, 1 (1823), z. 1, s. 106–113.

z ośrodkiem wileńskim, nauki pobierała w miejscu swojego urodzenia w Dorpacie (ur. 2 VIII 1885 r.). Uczęszczała również do gimnazjum w Krakowie i Petersburgu. W 1906 r. wstąpiła na Wydział historyczno-filologiczny Uniwersytetu Petersburskiego. Po jego ukończeniu od 1913 do 1922 r. pracowała w Warszawie w charakterze nauczyciela szkół średnich. W 1922 r. otrzymała habilitację w Warszawie z zakresu etnologii i etnografii, po czym przeniosła się na Uniwersytet Wileński. Od 11 II 1925 roku została współpracownikiem komisji antropologicznej Polskiej Akademii Umiejętności, a po niej komisji etnograficznej. Jej piarstwo dotyczyło przede wszystkim nauk z zakresu etnologii i etnografii ziem polskich. Prace docent C. Baudouin Ehrenkreutz ukazywały się drukiem m.in. w Warszawie, Lwowie, w Wilnie oraz Krakowie. W większości były to artykuły i recenzje.¹⁸⁷

W ostatnim numerze 4 (1926) *Kwartalnika* zdążył jeszcze opublikować swoją ciekawą rozprawę zastępca prof. filozofii chrześcijańskiej ks. doc. dr Stanisław Domińczak (1880–1936).¹⁸⁸ Urodził się on w Zdobunowie pow. Dubieńskim na Wołyniu. Kształcił się w Żytomierzu. Zanim przybył na Uniwersytet Stefana Batorego, w latach 1919–1925 wykładał na KUL-u filozofię racjonalną. Pracę habilitacyjną złożył na Uniwersytecie Jagiellońskim. Od 1925 r. rozpoczął pracę dydaktyczno-naukową na uniwersytecie w Wilnie. Wśród nielicznych jego prac, jakie powstały od 1926 r., na uwagę zasługuje recenzja L. Roure w t. 178 *Etudes* oraz rozprawa wydana w *Kwartalniku – Kardynał Mercier 1851–1926*.¹⁸⁹

Na łamach *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego* zabierali również pojedynczo głos autorzy nie związani ściśle z Uniwersytetem, a jedynie z ośrodkiem wileńskim. Do takich zaliczyć trzeba ks. dra Tomasza Wąsika, autora krótkiego artykułu pt. *Co znaczy imię Maria?*¹⁹⁰ oraz dra Ludwika Stolarzewicza, który ułożył i opublikował spis polskich czasopism kościelnych do 1923 r.¹⁹¹

Opracowywanie stałych rubryk czasopisma red. Wilanowski powierzał zasadniczo młodym adeptom nauki. W gronie początkujących wówczas naukowców byli ks. Józef Marcinowski,¹⁹² ks. Józef Zdanowicz,¹⁹³ ks. Walerian Meysztowicz¹⁹⁴ oraz ks. Zgmunt Pomian.¹⁹⁵ W dziale „Kronika” informacje dotyczące wydarzeń naukowych w Jugosławii, na Litwie, we Francji i Anglii podał prof. Seminarium Duchownego ks. P. Kraujalis.¹⁹⁶

¹⁸⁷ *Wydział humanistyczny...*, dz. cyt., t. t, s. 189–190.

¹⁸⁸ Rozprawa nosiła tytuł *Kardynał Mercier 1851–1926*, a zawierała opis działalności naukowej znakomitego profesora Uniwersytetu Łowańskiego. S. Domińczak, *Kardynał Mercier 1851–1926*, KTW, 4 (1926), s. 1–16.

¹⁸⁹ A. Stanowski, *Spis wykładawców 1918–1939*. W: *Księga Jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 1969, s. 116.

¹⁹⁰ T. Wąsik, *Co znaczy imię Maria?*, KTW, 2 (1924), s. 559–561.

¹⁹¹ L. Stolarzewicz, *Spis czasopism kościelnych (religijnych i teologicznych) w Polsce po rok 1923*, KTW, 2 (1924), s. 547–557.

¹⁹² Ur. 5 III 1897 r. w Perechodach na Wileńszczyźnie. Świecenią kapłańskie przyjął 16 VI 1925 r. w Wilnie. Po odbyciu studiów na USB, został skierowany na studia do Rzymu w Instytucie Orientalnym. Opublikował tylko jedną rozprawę, dotyczącą tematyki Kościoła Wschodniego. Zdołał jednak zgromadzić dobrorowy księgozbiór, odnoszący się do teologii orientalnej. Po powrocie do kraju był pracownikiem na Uniw. Wil. i w Sem. Duch., a potem w Kurii Arcybiskupiej do 1939 r. Po II wojnie światowej poświęcił się pracy duszpasterskiej w Arch. Wrocławskiej, gdzie pełnił funkcję wik. generalnego i rektora Sem. Duch. Zmarł 21 VI 1980 r. we Wrocławiu. W. Urban, *Ks. Infułat dr Józef Marcinkowski (1897–1980)*, WWK, 34 (1980), s. 217–220. K. Gieczys, *Ks. Józef Marcinowski*, WKAB 6 (1980), s. 134–135.

¹⁹³ Ur. w 1897. Świecenią kapłańskie przyjął w 1927 r. w Wilnie. Studia teologiczne odbył na Uniw. Stefana Batorego i tam też otrzymał stopień magistra, a potem dra teologii. Przez pewien czas był asystentem Wydz. Teologicznego. Po II wojnie światowej osiadł w Sokółce k.- Białegostoku i tam poświęcił się pracy duszpasterskiej.

¹⁹⁴ Ks. W. Meysztowicz ur. 24 VI 1893 r. w Pohoście. Studia prawnicze ukończył w 1913 r. w Liceum Aleksandra I w Petersburgu. Dalsze studia odbywał w Rzymie. Po otrzymaniu doktoratu z prawa kanonicznego w 1926 r. powrócił do kraju, gdzie wkrótce został docentem tego przedmiotu na uczelni wileńskiej. Od 1939 r. pracował w Rzymie jako prezes Polskiego Instytutu Historycznego. Zmarł w Rzymie 29 V 1982 r. A. Petrani, *Prawo kanoniczne w okresie oświecenia oraz XIX i XX wieku*. W: *Dzieje Teologii Katolickiej w Polsce*, t. 3, cz. 1, Lublin 1976, s. 426–427. Por. także WKAB, 8 (1982), nr 3, s. 142–147.

¹⁹⁵ Bliższe dane biograficzne o tej postaci nie są znane. Wg S. Biskupskiego Zgmunt Pomian urodził się w 1892 r. Świecenią kapłańskie przyjął w 1915 r. Zginął w Dachau. S. Biskupski, *Księża polscy w niemieckich obozach koncentracyjnych*, Londyn 1946, s. 65.

¹⁹⁶ Ur. 8.VII 1892 r. w Zagarach w pow. święciańskim. Początkowo uczył się w Mitawie i Wilnie. Potem podjął studia w Sem. Duch. w Wilnie i Akad. Duch. w Petersburgu, które zakończył w 1908 r. stopniem kandydata teologii. Przez kilka lat (1907–1912) pracował w duszpasterstwie. Od 1911 r. redagował kolejno kilka czasopism literackich. Opublikował szereg broszurek i artykułów dotyczących przeważnie dziejów Litwy. Zmarł 14 VIII 1933 r. w Wilnie. Por., T. Krahel, *Kraujalis Piotr*. W: SPTK, t. 6, Warszawa 1983, s. 205–206. Por. także, A. Sniewzko, *Kraujalis Piotr*. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, s. 236–237.

2. Autorzy spoza środowiska wileńskiego

Redaktor Wilanowski dbał o prestiż swego czasopisma. Zapraszał często do współpracy w tworzeniu *Kwartalnika* ludzi nauki z innych środowisk uniwersyteckich. Wśród nich znaleźli się profesorowie wszystkich najważniejszych uczelni, działających w ówczesnej Polsce: Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Seminarium Duchownego w Poznaniu. Spoza środowiska wileńskiego najliczniej zabierali głos autorzy z ośrodka krakowskiego. Fakt ten miał swoje źródła w nieprzerwanej działalności Uniwersytetu Jagiellońskiego jeszcze w czasie trwania zaboru austriackiego. Znaczny wpływ na prężność naukową uczelni krakowskiej wywarła biblioteka uniwersytecka, którą ominęły grabieże i zniszczenia okresu zaborów. Także obsada personalna katedr na UJ była od dawna unormowana. Dlatego też Ministerstwo Oświaty kierowało zaproszenia do najlepszych naukowców tego ośrodka, celem pozyskania ich na nieobsadzone katedry we wskrzeszonym Uniwersytecie Wileńskim.¹⁹⁷

W ten sposób pozyskano z Krakowa dla Wydziału Humanistycznego w Wilnie ks. Józefa Kallenbacha (1881–1929). Był on znakomitym znawcą literatury romantycznej. Prowadził wykłady na wielu uniwersytetach: we Fryburgu, Lwowie, Warszawie i Wilnie. Duże zasługi położył w początkach inicjacji Wszechnicy Wileńskiej w latach 1919–1920. Będąc dziekanem Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batoiego, podjął się zorganizowania tego Wydziału. Został również w tym czasie kierownikiem seminarium literatury polskiej. W rok później Rada Wydziału nadała prof. Kallenbachowi doktorat honoris causa w zakresie filozofii za całokształt pracy naukowej i pedagogicznej. Już w pierwszym roku druku *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego* prof. J. Kallenbach wydał obszernie fragmenty swojej rozprawy zatytułowanej: *P. Skarga wzorem księdza i Polaka*.¹⁹⁸ Stał się wówczas jednym z autorów inauguracyjnych to czasopismo. Praca ta niewątpliwie miała swój wpływ na pozytywną ocenę recenzujących nowo powstałe wówczas pismo teologiczne ośrodka wileńskiego.

Podobną propozycję przeniesienia się z Krakowa do Wilna miał otrzymać ks. J. Fijałek, prof. historii Kościoła Uniw. Jagiel. Jednak do nawiązania bezpośrednich układów pomiędzy komitetem organizacyjno-rewidykacyjnym USB, a tymże profesorem, nie doszło. Według planów, snutych wówczas przez ten Komitet, ks. J. Fijałek był jednym z trzech kandydatów, mających objąć katedry na Wydziale Teologicznym, rozpoczynającym swoją działalność.¹⁹⁹ Ks. prof. Jan Nepomucen Fijałek był znanym i cenionym znawcą historii Kościoła. Urodził się 8 V 1864 r. w Pogwizdowie k. Bochni. Po zdaniu matury w Krakowie wstąpił do Seminarium Duchownego w Tarnowie. Po roku przeniósł się do Seminarium Krakowskiego, gdzie w 1887 r. przyjął święcenia kapłańskie. Wkrótce wyjechał na studia prawnicze do Rzymu. Tam w 1889 r. otrzymał stopień doktora. Po powrocie do Krakowa uzyskał doktorat z teologii (1891) i habilitację z historii Kościoła (1893). Od 1896 r. do 1912 r. wykładał na Uniwersytecie Lwowskim, a później w Krakowie do 1930 r. W 1919 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim utworzył katedrę historii Kościoła, której został pierwszym kierownikiem. Od 1917 r. był redaktorem organu Towarzystwa im. Benedykta XV *Polonia Sacra*, a po jego upadku własnym kosztem wydawał *Nova Polonia Sacra*.²⁰⁰ Profesor Fijałek trzykrotnie zabierał głos w *Kwartalniku Wileńskim*. Rozprawą biograficzną *Ks. Dawid Pilchowski* zainaugurował pierwszy numer (1/1923/ z. 1) *Kwartalnika Teol. Wil.* W tym też numerze w dziale „Materiały, referaty, informacje” wydrukował artykuł dotyczący pierwszego synodu diecezji wileńskiej. Dziejom Kościoła na wileńszczyźnie został poświęcony również artykuł o pierwszym biskupie sufraganie wileńskim.

Wśród naukowców, którzy zajmowali się historią Kościoła, a przynależeli do ośrodka lwowskiego, należy wymienić również ks. dra Michała Pęckowskiego (1883–1925) i ks. dra Tadeusza Glemmę (1895–1958) – ucznia i następcę prof. Fijałka na katedrze historii Kościoła Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Pierwszy z nich, ks. dr Michał Pęckowski, urodził się w Węgiejce k. Jarosławia. Świadcstwo dojrzałości uzyskał w Gimnazjum św. Jacka w Krakowie. Po wstąpieniu do Seminarium Duchownego studiował najpierw teologię na Wydziale Teol. UJ, a potem w Innsbrucku w latach 1905–1910. Po uzyskaniu tam stopnia doktora teologii podjął jeszcze studia filozoficzne (1911–1913) na UJ. W 1919 r. został powołany na

¹⁹⁷ A. Wrzosek, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w r. 1919*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 20.

¹⁹⁸ *Wydział humanistyczny USB w latach 1919–1929*. W: *Księga Pamiątkowa...*, dz. cyt., t. 2, s. 159.

¹⁹⁹ Pozostali kandydaci to ks. prof. B. Żongołłowicz, dziekan wydz. prawa kanon, na KUL, i ks. K. Zimmermann, prof. zwyczaj. nauk społecznych UJ. Por. B. Żongołłowicz, *Wydział teologiczny...*, dz. cyt., t. 2, s. 205.

²⁰⁰ J. Kracik, *Fijałek Jan Nepomucen*. W: *SPTK 1918–1981*, t. 5, Warszawa 1983, s. 374–383. Szerzej o nim w: T. Glemma, *Sp. Ks. Pral. dr Jan Nepomucen Fijałek*, *Ateneum Kapłańskie*, 38 (1936), s. 480–487.

zastępcę profesora przy katedrze historii Kościoła na Wydziale Teol. UJ. Na krótko przed habilitacją zmarł na gruźlicę.²⁰¹ W *Kwartalniku Wileńskim* wydrukował fragmenty swojej obszernej pracy: *Józef Olechowski, Archidiakon i Sufragan Krakowski 1735–1806*.

Drugi historyk, ks. dr T. Glemma, ur. 25 X 1895 r. w Chełmży. Tam też przez trzy lata uczył się do humanistycznego Progimnazjum, a od 1908–1914 do Klasycznego Gimnazjum w Chełmnie. Studia teologiczne odbył w Seminarium Duchownym w Pelplinie. Od 1921 r. pogłębiał je na Wydziale Teologicznym UJ. Tam zetknął się z postacią ks. J. Fijałka, profesora historii Kościoła, dzięki któremu zwrócił swoje zainteresowania ku studiom historycznym. Stopień doktora uzyskał w lutym 1924 r. W dwa lata później odmówił przyjęcia stanowiska zastępcy profesora na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego, motywując decyzję podjęciem wykładów z historii Kościoła, patrologii i historii sztuki kościelnej w Seminarium Duchownym w Pelplinie. Obowiązki te spełniał do 1930 r. Po złożeniu rezygnacji z działalności uniwersyteckiej przez ks. prof. J. Fijałka, ks. dr Glemma objął po nim wykłady, jako zastępca profesora. Z Uniwersytetem Jagiellońskim związany był do śmierci, która nastąpiła w 1958 r. Przeglądając twórczość tego znanego historyka do 1926 r., stwierdzić należy, iż właściwą działalnością naukową rozpoczął dopiero w momencie podjęcia pracy na UJ. Do tej pory opublikował tylko cztery artykuły z dziedziny historii w następujących czasopismach: *Kwart. Teol. Wil.*, *Zapiski Tow. Nauk. w Toruniu* i w *Nova Polonia Sacra*.²⁰²

By zakończyć prezentację współpracowników *Kwartalnika Wileńskiego*, działających w ośrodku krakowskim, pozostało zapoznać się jeszcze z dwoma nazwiskami: ks. J. Archutowskiego (1879–1944) i ks. K. Michalskiego (1879–1947).

Biblijstka Uniwersytetu Jagiellońskiego, w momencie ukazania się pierwszego egzemplarza *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego*, była związana przede wszystkim z nazwiskiem ks. Archutowskiego, prof. studium biblijnego w latach 1920–1939 UJ. Ur. 1 XI 1879 r. w Karolinie k. Pułtuszka. Po raz pierwszy ze studiami o charakterze teologicznym zetknął się w Seminarium Duchownym w Warszawie, do którego wstąpił w 1898 r. Od 1901 r. naukę kontynuował w Akademii Duchownej w Petersburgu. Tam przyjął święcenia kapłańskie (1904 r). Od 1920 r. wykładał ST na UJ, gdzie w 1923 r. został profesorem zwyczajnym i kilka razy pełnił funkcję dziekana Wydziału Teologicznego. W czasie swej działalności naukowej był nie tylko autorem wielu prac twórczych, ale także jednym z najwybitniejszych działaczy biblijnych w Polsce, inicjatorem i uczestnikiem prawie wszystkich ogólnopolskich poczynań biblijnych. W artykułach w *Podręcznej Encyklopedii Kościelnej*, *Ateneum Kapłańskim* i *Głosie Narodu* informował o najnowszych wynikach badań biblijnych. Dążył do zrealizowania nowego wydania *Biblii* Jakuba Wujka z niewielkimi poprawkami językowymi. Był autorem licznych podręczników o tematyce ściśle biblijnej. Szerzej rozwinął badania nad historią i krytyką tekstów ST. Dał wyraz temu m.in. w rozprawie *Prorok Amos. Osoba i działalność*, którą zamieścił w pierwszym numerze *Kwartalnika Wileńskiego*. Potem ukazały się podobne opracowania o charakterze monograficznym, innych postaci ST na łamach różnych czasopism. Pracował naukowo do ostatnich chwil swego życia. Zginął 31 VIII 1944 r. w czasie powstania warszawskiego.²⁰³

Ks. K. Michalski, ur. 12 IV 1879 r. na Górnym Śląsku w Małej Dąbrówce. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Siemianowicach wyjechał do Krakowa, gdzie kontynuował naukę w Małym Seminarium Księży Misjonarzy. Maturę państwową zdobył w 1900 r. jako eksternista. W międzyczasie studiował slawistykę na UJ. W latach 1909–1911 otrzymał na Inst. Filozof. w Lowanium stopień licencjata i doktora. Po powrocie do Krakowa wykładał od 1914 r. filozofię na Wydziale Teologicznym UJ. W 1918 r. uzyskał habilitację, a w 1921 r. został profesorem zwyczajnym. W latach 1923/24 pełnił funkcję dziekana Wydziału Teologicznego UJ. Od 1914 r. do końca był ściśle związany z Polską Akademią Umiejętności, jako sekretarz, członek i długoletni przewodniczący. Michalski posiadał obszerną wiedzę z zakresu historii filozofii średniowiecznej. Był też znanym i docenianym publicystą katolickim na terenie Polski. Do 1926 r. ukazało się 48 jego publikacji na łamach różnych wydawnictw.²⁰⁴

Twórcy myśli teologicznej ośrodka lubelskiego skupieni przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim mieli trudniejszą działalność naukową aniżeli uczeni krakowscy. Uniwersytet Katolicki w Lublinie istniał nie-

²⁰¹ U. Perkowska, *Pęckowski Michał*. W: PSB, t. 25, s. 719–720. H. Wyczawski, W: SPTK 1918–1981, t. 5, s. 653.

²⁰² E. H. Wyczawski, *Glemma Tadeusz*. W: SPTK 1918–1981, t. 5, Warszawa 1983, s. 443–447. Tenże, *Ostatni profesorowie historii Kościoła na Wydz. Teol. Uniw. Jagiellońskiego*, *Studia Theologica Varsoviensia*, 12/1974, nr 1, s. 136–154.

²⁰³ J. Kracik, *Archutowski Józef*. W: SPTK 1918–1981, t. 5, Warszawa 1983, s. 52–56.

²⁰⁴ St. Janaczek, *Michalski Konstanty*. W: SPTK 1918–1981, t. 6, Warszawa 1983, s. 456–464. Szerzej o nim pisze A. Usowicz, *Konstanty Michalski (1879–1947)*, Kraków 1949.

spełna pięć lat w chwili rozpoczęcia wydawnictwa *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego*. Pomimo trwających prac organizacyjnych, teologowie tej uczelni podjęli liczne studia, niejednokrotnie rzucające nowe światło i wskazujące nowe drogi rozwoju w dziedzinie nauk teologicznych. Potwierdzeniem tego mogą być publikacje prac pisarzy ośrodka lubelskiego w licznych czasopismach kościelnych. Wciąż jeszcze niewystarczająca ilość periodyków teologicznych o charakterze czysto naukowym zmuszała twórców do korzystania z wydawnictw innych ośrodków. Ta konieczność miała również cechy pozytywne. Przyczyniała się do wymiany myśli teologicznej pomiędzy uniwersytetami. Taki kontakt z KTW, choć w nieznacznym stopniu, nawiązali o. Jacek Woroniecki (1878–1949), ks. Józef Kruszyński (1887–1953) oraz ks. Roman Konecki (1884–1942) wszyscy z Uniwersytetu Lubelskiego.

O. Jacek Adam Woroniecki, kiedy opublikował swój artykuł *Studium nad kardynalną cnotą roztropności* w KTW, piastował już stanowisko rektora KUL-u i był znanym teologiem – humanistą o rozległych zainteresowaniach naukowych. Urodził się 29 XII 1878 r. w Lublinie, jako syn Mieczysława i Marii z Drohojowskich. Po ukończeniu rosyjskiego gimnazjum w Warszawie rozpoczął studia przyrodnicze we Fryburgu szwajcarskim. Następnie po nich zapisał się, również we Fryburgu, na teologię. Studia te w 1905 r. uwieńczył stopniem licencjata. W tym samym roku wstąpił, za radą o. Honorata Koźmińskiego, do Seminarium Duchownego w Lublinie. Po otrzymaniu święceń kapłańskich (1906) rozpoczął wykłady Pisma św. i katechetyki w seminarium lubelskim. W 1907 r. wrócił do Fryburga i po dwóch latach uzyskał stopień doktora. Kontakt ze środowiskiem uniwersytetu fryburskiego, jak i wybitnymi dominikanami, zaważył na życiu i orientacji myślowej Adama Woronieckiego. Ciągłe poszukiwania drogi życiowej zostały zakończone decyzją wstąpienia do zakonu dominikanów w Fiestole k. Florencji. Tam Adam Woroniecki przybrał sobie imię zakonne Jacek. W 1914 r. przybył do Krakowa, gdzie w Dominikańskim Studium Generalnym wykładał etykę i był współpracownikiem Komisji Historii Filozofii Akademii Umiejętności. W 1916 r. został mianowany profesorem filozofii na uniwersytecie fryburskim, jednak trwająca wojna światowa uniemożliwiła objęcie tegoż stanowiska. Od 1919 r. pracował na nowo powstałym Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, jako profesor na katedrze teologii moralnej. Następnie po ks. Idzium Radziszewskim objął stanowisko rektora (1922–1924), przyczyniając się w czasie trwania swojej kadencji do znacznego rozwoju tego ośrodka myśli katolickiej w Polsce.

Przez całe życie nie przerwał swej działalności naukowej, a w ostatnich latach życia nawet ja nasilił. Bibliografia prac o. J. Woronieckiego obejmuje książki, rozprawy, studia, artykuły i sięga ponad 200 pozycji. Do 1926 r. powstało ich kilkadziesiąt. Zmarł 18 V 1949 r., jako człowiek kapłan-teolog o wielkiej kulturze naukowej i rozległych zainteresowaniach.²⁰⁵

Wśród zróżnicowanej działalności naukowej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, od początku swego istnienia, zwracał baczną uwagę na zagadnienia biblijne. Obok nazwiska ks. Archutowskiego i o. E. Fermonta,²⁰⁶ którzy byli pierwszymi profesorami Pisma św. na tym uniwersytecie, należy wymienić ks. Józefa Kruszyńskiego. Początkowo życie (ur. 18 III 1877 r.) w powiecie Piotrkowskim i działalność tej postaci była ściśle związana z Włocławkiem. W 1894 r. wstąpił tutaj do Seminarium Duchownego. Po pięciu latach pobytu w Seminarium kontynuował dalsze studia na Akademii w Petersburgu, gdzie uzyskał stopień magistra teologii. Następnie wrócił do Włocławka, by oddać się pracy dydaktycznej w Seminarium. W 1923 r. został powołany na KUL, gdzie prowadził wykłady z biblistyki, jako zastępca profesora, a od 1924 r. jako profesor nadzwyczajny. W tymże też roku (1924) uzyskał habilitację na Wydziale Teologicznym UJ. W 1925 r. został mianowany rektorem KUL. Właśnie jako rektor uniwersytetu zabrał głos na łamach KTW, dając recenzje niektórych prac ks. prof. Archutowskiego. Do 1926 r. opublikował w różnych gazetach i czasopismach naukowych około 200 prac. Złożyły się na to artykuły naukowe i popularnonaukowe, a także kilka podręczników biblijnych przeznaczonych dla szkół średnich. Późniejsze lata pokazały, że nie był to dorobek jedyny.²⁰⁷

Trzeci przedstawiciel Uniwersytetu Lubelskiego, ks. R. Konecki, niedługo prowadził wykłady na tej uczelni. Tym niemniej zdążył w tym czasie nawiązać kontakt z Wydawnictwem *Kwartalnika*. Choć urodził się w Warszawie (24 VII 1884 r.), to jednak zdobywał wiedzę na różnych uczelniach w kraju i za granicą. W 1911 r. rozpoczął studia w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku. Jako diakon został posłany na dalsze studia do Innsbrucka, gdzie przebywał do 1916 r. W 1914 r. przyjął święcenia

²⁰⁵ J. Woroniecki, *Pelnia modlitwy*, Poznań 1982, s. 5–12.

²⁰⁶ Był zastępcą J. Archutowskiego, kapucynem z Holandii. L. Stachowiak, *Rozwój nauk biblijnych w XIX i początkach XX wieku*. W: *Dzieje Teologii katolickiej*, Lublin 1976, t. 3, cz. 1, s. 63.

²⁰⁷ K. Rulka, *Kruszyński Józef*. W: SPiK 1918–1981, t. 4, Warszawa 1983, s. 215–222. S. Łach, *Kronika Wydziału Teologicznego 1944–1968*. W: *Księga Jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 1969, s. 150.

kapłańskie. W latach 1919–1923 studiował na Uniwersytecie w Poznaniu na Wydziale Filozoficznym i uzyskał doktorat za pracę *Paweł Włodkowiec i jego traktaty w walce polsko-krzyżackiej*. Następnie od maja 1923 r. do grudnia 1924 r. wykładał na KUL historię powszechną na Wydziale Humanistycznym i teologię fundamentalną na Wydziale Teologicznym. Ze względu na kryzys wewnętrzny prosił władzę diecezjalną o zwolnienie z pracy kościelnej i o pozwolenie na podjęcie zajęć świeckich. Od grudnia 1924 r. wykładał w Gimnazjum Męskim w Pabianicach literaturę polską. Ks. Konecki zgromadził w Łodzi własny księgozbiór liczący około 4 tys. woluminów i udostępniał go studentom. W czasie II wojny światowej odważnie zaświadczył o swoim kapłaństwie, za co został osadzony w Dachau. Zmarł 17 V 1942 r. Ogółem wydał kilka pozycji w *Przeglądzie Teologicznym*, *Przeglądzie Humanistycznym* i *Kwartalniku Teologicznym Wileńskim*.²⁰⁸

Okres międzywojenny stał się dla ośrodka lwowskiego najbardziej owocnym pod względem twórczości teologicznej. W dziedzinie studiów teologicznych Wydział ten rozmach swój zawdzięczał kuratelii arcybpa Józefa Bilczewskiego, wybitnego archeologa i profesora, a także umiejętnościom organizatorskim dwóch profesorów: ks. Teofila Długosza i ks. Aleksego Klawka. W dwa lata po odzyskaniu niepodległości ks. T. Długosz założył we Lwowie kwartalnik *Przegląd Teologiczny* o charakterze czysto naukowym. Po nim w 1924 r. redakcję przejął ks. A. Klawek, który w 1931 r. zmienił tytuł i założenia czasopisma, dla którego przyjął nazwę *Collectanea Theologica*. To, że Klawek w przemianowanym przez siebie czasopiśmie zdecydował się na druk prac w językach obcych, miało swoje źródło w zetknięciu się Klawka w czasie studiów z myślą teologiczną krajów zachodnich. *Collectanea* miały być wizytówką teologii polskiej poza granicami kraju. Przyjrzyjmy się, skąd wypływała tak owocna działalność naukowa ks. Aleksego Klawka. Ur. 11 V 1890 r. w Rogoźnie Wielkopolskim. Po studiach w Seminarium Duchownym w Poznaniu w 1913 r. przyjął święcenia kapłańskie. Wkrótce wyjechał na dalsze studia teologiczne w Münster i Monachium, a potem do Berlina i Wrocławia. W 1917 r. uzyskał stopień doktora teologii, a w 1921 r. habilitację na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie z zakresu nauk biblijnych Nowego Testamentu. W celu zapoznania się z nauką teologów francuskich udał się w 1922 r. do Paryża. Po powrocie do Polski otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego, a także katedrę nauk biblijnych Starego Testamentu na Uniwersytecie Lwowskim. Oprócz tego prowadził wykład egzegezy z tekstu hebrajskiego, język arabski, aramejski i archeologię biblijną. W latach 1925/26/27 był wybierany na dziekana Wydziału Teologicznego.²⁰⁹ Do końca 1926 r. ukazało się 51 różnych jego publikacji teologicznych, w tym jedna na łamach KTW pt. *Adres listu do Filipensów* (2/1924).

Drugim przedstawicielem Uniwersytetu Lwowskiego, mającym styczność z KTW, był wybitny apologeta okresu międzywojennego ks. Sz. Szydelski (1872–1967). Urodził się w Sokołowie Małopolskim. Po ukończeniu gimnazjum w Rzeszowie, podjął studia teologiczne na Wydziale Teologii Uniwersytetu Lwowskiego (1892–1896). W 1905 otrzymał stopień doktora na UJ w Krakowie. W 1911 r. wydał pracę w Warszawie pt. *Początki chrześcijaństwa. Studium*, która została przyjęta przez Wydział Teol. we Lwowie, jako habilitacja z apologetyki. W 1912 r. został profesorem nadzwyczajnym, a w 1919 r. profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Jana Kazimierza. Pełnił też różne funkcje na tej uczelni. Był dziekanem i prodziekanem Wydz. Teol. oraz delegatem Wydziału do senatu akademickiego. W ciągu długoletniej pracy profesorskiej rozwinął ożywioną działalność naukową. Cechą charakterystyczną jego dorobku naukowego była aktualność prac, dotyczących problemów dyskutowanych w danej chwili. Dbając o rozwój polskiej nauki teologicznej, założył Polskie Towarzystwo Teologiczne, którego był przewodniczącym. Do końca życia zajmował się żywo sprawami nadprzyrodzonego charakteru chrześcijaństwa, czego wyraz dał w swojej twórczości naukowej. Do 1926 r. wydrukował 202 pozycje naukowe. Wśród czasopism, w których ukazywały się jego prace, należy wymienić *Gazetę Kościelną*, *Muzeum*, *Przewodnik Naukowy i Literacki*, *Ateneum Kapłańskie*, *Przegląd Teologiczny* oraz *Kwartalnik Teologiczny Wileński*.²¹⁰

Kolejnym przedstawicielem ośrodka lwowskiego był ks. dr Jan Ciemieniecki (1866–1947), znany publicysta i popularyzator nauk teologicznych. Urodził się 26 VI 1866 r. w Gołotczyźnie k. Ciechanowa. Studiował w Rzymie, gdzie uzyskał doktorat z filozofii na Uniwersytecie Gregoriańskim (1892) i teologii na Uniwersytecie Sapientia (1893). Potem przyjął święcenia kapłańskie w 1893 r. w Polskim Seminarium Duchownym w Detroit. Gdy wrócił do Polski pracował od 1896 r. jako katecheta w Stanisławowie i Tarnopolu, a od 1902 r. we Lwowie. Zmarł w Krakowie 5 VIII 1947 r. Choć nie był związany działalnością naukową z Uniwersytetem Lwowskim, to jednak godnie reprezentował ośrodek lwowski na

²⁰⁸ K. Andrzejewski, *Konecki Roman*. W: SPTL 1918–1981, Warszawa 1983, t. 6, s. 125–126.

²⁰⁹ L. Grzebień, *Klawek Aleksy*. W: SPTK 1918–1981, Warszawa 1983, t. 6, s. 68–77.

²¹⁰ J. Mandziuk, *Szydelski Szczepan*. W: SPTK 1918–1981, Warszawa 1983, t. 7, s. 253–263. Szerzej o nim T. Nowacki, *Ks. prof. Szczepan Szydelski (1872–1967)*, *Novum* 2 (1980) s. 141–148.

łamach różnych czasopism. Między innymi w *Kwartalniku* ukazała się jedna z jego licznych recenzji książek teologicznych.²¹¹ Przez całe życie upowszechniał wiedzę teologiczną szerokim kręgom czytelników. Przez swoje recenzje i publikacje o charakterze teologicznym zasłużył sobie na miano gorliwego popularyzatora wiedzy teologicznej, a także świetnego publicyisty i pedagoga.²¹²

Z ośrodka warszawskiego z wydawnictwem *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego* nawiązali kontakt dwaj profesorowie: ks. Wincenty Kwiatkowski, już wówczas znany i ceniony apologeta, oraz ks. Paweł Styger, profesor archeologii i sztuki.²¹³ W czasie wydawania KTW Wyd. Teol. Uniw. Warszawskiego szczylił się już dużymi osiągnięciami z dziedziny teologii fundamentalnej. Sprawcą tego rozgłosu stał się ks. doc. dr Wincenty Kwiatkowski (1892–1971). Urodził się w Skopiszkach na Litwie. Droga do osiągnięć naukowych wiodła go początkowo przez gimnazjum klasyczne w Wilnie i Seminarium Duchowne w Petersburgu. Po dwóch latach pobytu w Seminarium wysłany został na Uniwersytet Gregoriański w Rzymie. Tam w 1914 r. uzyskał doktorat z filozofii, a w 1918 r. z teologii. W 1920 r. licenjat z prawa kanonicznego. Po powrocie do kraju objął wykłady z apologetyki na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego w charakterze zastępcy profesora. W 1922 r. habilitował się z tego przedmiotu. Od początku swej działalności naukowej aż do śmierci pracował nad stworzeniem i ciągłym udoskonalaniem nowej apologetyki, która nazwał totalną. Rozprawa Kwiatkowskiego z 1937 r. pt. *Apologetyka totalna* nawiązała do złotego okresu polskiej myśli apologetycznej i wniosła swój duży wkład w tę dziedzinę polskiej wiedzy.²¹⁴

Niezależnie od uniwersyteckich wydziałów teologicznych w okresie międzywojennym nastąpiło również ożywienie w nauczaniu przedmiotów teologicznych w seminariach diecezjalnych i zakonnych. Przyczyniły się do tego między innymi kwalifikacje profesorów, którzy coraz częściej kończyli studia wyższe i to często poza granicami kraju. Dodatni wpływ na taki stan rzeczy miało również długoterminowe zatrudnianie wykładowców, którzy w ten sposób trwalej związywali się z tymi uczelniami. Na łamach *Kwartalnika* zabrali głos prężnie działający profesorowie Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Poznaniu ks. dr H. Likowski (1876–1932) i ks. dr A. Żychliński (1889–1945).

Ks. Henryk Likowski ur. 9 I 1876 r. w Michorzewku k. Grodziska Wlkp. Po złożeniu matury w 1895 r. wstąpił do Seminarium Duchownego. Kiedy zakończył podstawowe studia teologiczne w Poznaniu udał się na studia historii Kościoła do Monasteru. Po dwóch latach powrócił do Seminarium Duchownego, aby przyjąć święcenia kapłańskie. Przez następne dwa lata kontynuował studia historii Kościoła na Wydz. Teol. Uniwersytetu Wrocławskiego. W 1922 r. uzyskał doktorat z historii na Uniwersytecie Poznańskim, a w trzy lata później habilitację na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Na prośbę kard. Kakowskiego objął katedrę historii na Wydz. Teol. w Warszawie. Był członkiem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Opublikował około 30 artykułów i mniejszych rozpraw, w których wykażał dobrą znajomość metody naukowej i krytyczny umysł.²¹⁵

Z kolei ks. Aleksander Żychliński ur. 13 XII 1889 r. w Modliszewie. Droga jego do twórczości naukowej przebiegała w następujący sposób. Po ukończeniu Gimnazjum Królewskiego Wiktorii Augusty w Uzarzewie pod Poznaniem, wstąpił do Seminarium Duchownego w Poznaniu. Wkrótce został skierowany na studia w Rzymie. Z racji wybuchu I wojny światowej zmuszony został do powrotu do kraju. Później kontynuował swoje studia w Würzburgu i na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie uzyskał stopień doktora teologii w 1917 r. Habilitację otrzymał w 1923 r. z dogmatyki na Uniwersytecie Lwowskim. Od 1918 r. do II wojny światowej był wykładowcą teologii dogmatycznej w Seminarium Duchownym w Poznaniu (z przerwą w latach 1927–29, gdy był rektorem i profesorem teologii fundamentalnej w Seminarium Duchownym w Gnieźnie). Zmarł 21 XII 1945 r. w Gnieźnie. Będąc teologiem, żywo interesował się tożmizmem. Studiował również dzieła św. Bonawentury i św. Jana od Krzyża. Dużo czasu poświęcił teologii życia wewnętrznego, z czego powstały liczne rozprawy i artykuły, dotyczące tej tematyki. Znaczna część jego twórczości dotyczyła zagadnień duszpasterskich i ascetycznych.²¹⁶

²¹¹ J. Ciemieniewski, *Na marginesie nowej książki teologicznej*, KTW, 1 (1923), z. 2, s. 248–257.

²¹² L. Grzebień, *Ciemieniewski Jan*. W: SPTK 1918–1981, Warszawa 1983, t. 5, s. 225–227.

²¹³ P. Styger (1887–1939), dr teol. i dr filozofii. Był profesorem zwyczajnym archeologii i historii sztuki na Wydz. Teol. Uniwersytetu Warszawskiego. W *Kwartalniku* 2 (1924) zamieścił jedną rozprawę *Stan obecny i przyszłe zadania archeologii chrześcijańskiej*.

²¹⁴ H. E. Wyczawski, *Kwiatkowski Wincenty*. W: SPTK 1918–1981, Warszawa 1983, t. 6, s. 285–287. T. Gogolewski, *Ks. prof. dr Wincenty Kwiatkowski 1892–1972*, Studia Theol. Varsav. 11 (1973) nr 1, s. 3–13.

²¹⁵ Z. Zieliński, *Likowski Henryk*. W: SPTK 1918–1981, Warszawa 1983, t. 5, s. 331–333.

²¹⁶ M. Banaszak, *Żychliński Aleksander*. W: SPTK 1918–1981, Warszawa 1983, t. 7, s. 519–523. Szerzej o jego twórczości teologicznej w: J. Ujda, *Wybitny teolog polski*, Głos Katolicki, 8 (1952), nr 39, s. 282.

IV. PRÓBA OCENY

I. „Kwartalnik“ wśród innych periodyków naukowych w Polsce w latach 1923–1926

Jest rzeczą naturalną, że wszelkie twórcze badania w dziedzinie teologii ogniskowały się po odzyskaniu niepodległości, wokół wydziałów teologicznych: warszawskiego, krakowskiego, lwowskiego, wileńskiego i lubelskiego. Organizatorzy nauki w tych ośrodkach wiedzy starali się zainicjować nowe lub też kontynuować powstałe czasopisma o charakterze naukowym. W Polsce w latach 1923–1926 ukazywało się z przerwami przynajmniej pięć numerów pism ogólnoteologicznych. Najstarsze pismo *Przegląd Powszechny* (1884–1939), wydawane było w Krakowie przez Jezuitów. Szeroki zakres tematyczny tegoż czasopisma sprawiał dogodne warunki publikacji osiągnięć wiedzy teologicznej naukowców ośrodka krakowskiego i nie tylko. Z usług tego wydawnictwa korzystali także liczni teologowie innych środowisk.

Założone w 1909 r. przez profesorów Seminarium Duchownego we Włocławku *Ateneum Kapłańskie* w krótkim czasie stało się również wokandą myśli teologicznej dla całej Polski. Problematyka *Ateneum Kapłańskiego* oscylowała pomiędzy teologią w ścisłym tego słowa znaczeniu, a naukami pokrewnymi, jak: prawo kanoniczne, historia Kościoła, patrystyka, pedagogika i inne. Przydatnymi czytelnikowi *Ateneum Kapłańskiego* rubrykami okazywały się zamieszczone w nim przeglądy naukowe i wydawnicze oraz archiwalia kościelne.

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego już w dwa lata po odzyskaniu niepodległości zaznaczył chęć prężnej działalności w kształtowaniu polskiej myśli teologicznej. Przejawem powyższych dążeń stał się założony w 1920 r. kwartalnik naukowy *Przegląd Teologiczny*. Problematyka tego periodyku obejmowała historię Kościoła, nauki teologiczne, egzegezę Pisma św., dogmatykę, prawo kanoniczne, filozofię chrześcijańską, także recenzje prac naukowych, dotyczących wymienionych zagadnień oraz kronikę wydarzeń z życia zakładów teologicznych. *Przegląd Teologiczny* w swoich założeniach miał być pismem o zasięgu ogólnopolskim, co też starał się uskuteczniać.

W 1926 r. pojawia się w ośrodku krakowskim czasopismo zatytułowane *Nova Polonia Sacra*, które jest próbą kontynuacji zwinętego w 1921 r. organu Towarzystwa im. Pap. Benedykta XV *Polonia Sacra*. *Nova Polonia Sacra* w szczególności była poświęcona badaniu historii Kościoła, prawa kanonicznego i literatury teologicznej w Polsce.

Wśród tych nielicznych pism teologicznych pierwszych lat okresu międzywojennego poczesne miejsce zajął *Kwartalnik Teologiczny Wileński*. Był on zaledwie trzecim czasopismem obok *Ateneum Kapłańskiego* i *Przeglądu Teologicznego*, które było periodykiem naukowym nie tylko w założeniach, ale również w rzeczywistości wydawniczej. Może powstać pytanie, dlaczego tak mało pism teologicznych zostało powołanych do istnienia w okresie międzywojennym? Ażeby uzyskać chociaż częściową odpowiedź na nie, trzeba prześledzić sposób inicjowania, czasokres wydawania i powód zwinienia druku wyżej wymienionych czasopism. Tylko *Przegląd Powszechny* i *Ateneum Kapłańskie* obyły się bez znacznych przerw wydawniczych, co nie znaczy, że nie borykały się z różnymi trudnościami. Pozostałe zaś *Polonia Sacra* i *Kwartalnik Teologiczny Wileński* ukazywały się tylko przez okres czterech lat. Podobnie *Nova Polonia Sacra*, choć istniała od 1926 r. do II wojny światowej, ograniczała się jednak tylko w tym okresie do trzech tomów wydawniczych. Powodem tego stanu rzeczy, w powyższych wypadkach, były trudności w stworzeniu odpowiedniej bazy finansowej. Wydawnictwa te w zasadzie były finansowe we własnym zakresie przez ich wydawców. Tylko nieliczne numery uzyskały pomoc w zasiłku Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.²¹⁷ Niestety, katolickie studia prasoznawcze są zaledwie w początkach. Nic więc dziwnego, że – jak dotąd – jedynie *Ateneum Kapłańskie*²¹⁸ i *Przegląd Powszechny*²¹⁹ doczekały się przynajmniej częściowych opracowań. Na inne jeszcze trzeba poczekać. Nie znaczy to jednak, że nie możemy formułować wniosków opartych na zebranych materiałach.

Czasopiśmiennictwo teologiczne lat 1923–1926 mogło poszczycić się tylko kilkoma wspomnianymi tytułami naukowymi. Bo trudno zaliczyć do periodyków naukowych czasopisma o tematyce religijno-

²¹⁷ M. Rechowicz, *Uwagi wstępne*. W: *Dzieje Teologii katolickiej w Polsce*, t. 3, cz. 1, Lublin 1976, s. 23.

²¹⁸ J. Rostworowski, *U progu nowego półwiecza*. PP, 50 (1933), t. 200, s. 317 i n. J. Pastuszka, *Półwiekowa praca „Przeglądu Powszechnego” na różnych polach wiedzy*. Cz. 1: *Filozofia i teologia*. Tamże, s. 334 i n.

²¹⁹ Zob. *Jubileusz Ateneum Kapłańskiego*, AK, 51 (1959), s. 373–387. Por. także W. Jasiński, *Na 50-lecie*, tamże, s. 10 i n.

kościelnej. Tych ostatnich, w latach emisji *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego*, było więcej. Miały one charakter przeważnie lokalny i posiadały ściśle określony program treściowy. Trzeba jednak zaznaczyć, że w wyniku braku pism o konwencji czysto naukowej, zmieniały one swoją zawartość treściową, podlegając nawet stopniowej ewolucji w kierunku popularno-naukowym. Wśród takich czasopism należałoby wymienić *Gazetę Kościelną* (Lwów), *Przegląd Katolicki* (Warszawa), *Dziennik Poznański*, *Kurier Lwowski*, *Dziennik Wileński* i inne.

Liczni naukowcy z braku własnych organów wydawniczych chętnie korzystali z jakiegokolwiek możliwości dzielenia się swoimi osiągnięciami badaniami naukowymi.

Z racji na duże zapotrzebowanie czasopiśmiennictwa środowisk twórczych, możemy powiedzieć, że Wilanowski powołał do istnienia swój *Kwartalnik* w najbardziej odpowiednim czasie. W ten sposób przyczynił się do gromadzenia myśli teologów polskich, rozrzuconych do tej pory po wszelkich możliwych pismach całej Polski. Po opublikowaniu inicjującego numeru *Kwartalnika*, napłynęły pod adresem redakcji pierwsze recenzje, pełne słów pochwały, ale i krytyki. Na przykład Redakcja *Gazety Kościelnej* (30/1923) z radością przyjęła *Kwartalnik*, jak stwierdziła „(...) bardzo umiejętnie redagowany przez X dra Bolesława Wilanowskiego (...).²²⁰ Redakcja również wyraziła nadzieję, że *Kwartalnik Wileński* „będzie oddawać wielkie przysługi wszystkim pracownikom na polu teologii i historii kościelnej”.²²¹

Podobne pochlebne opinie wystawił ks. Teofil Długosz, redaktor *Przeglądu Teologicznego*. Powiedział m.in.: „Pierwszy zeszyt *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego* przedstawia się bardzo dobrze. Mam na myśli rozprawy X Fijałka, X Żongołowicza, Kallenbacha i Parczewskiego. Każde pismo cieszyłoby się drukiem takich studiów”.²²² Ks. Długosz wysoko ocenił również szatę graficzną pisma, nazwał ją „luksusową”.

Redakcja *Gazety Kościelnej* ponownie na swoich łamach w 1926 r. odnotowała pojawienie się po rocznej przerwie, jak pisze „poważnego i zasługującego na poparcie duchowieństwa naszego *Kwartalnika*”.²²³ Tak pisała *Gazeta Kościelna* o tomie KTW za 1925 rok.

Słowa krytyki dotyczyły przede wszystkim działu „Kronika”, który był opracowywany na podstawie pism francuskich, a nie samodzielnie oraz „Przeglądu Piśmiennictwa”, gdzie recenzje książek były raczej streszczeniem aniżeli samodzielnym sądem. Również wskazano na brak powodów, by niektórzy autorzy opuszczali przy swoim nazwisku tytuł księzowski.²²⁴

Przeglądając się czasopiśmiennictwo teologiczne lat 1923–1926 trzeba powiedzieć, że *Kwartalnik Teologiczny Wileński* znalazł swoje miejsce w preferowaniu literatury teologicznej okresu międzywojennego. Choć początkowo miał on być czasopismem środowiskowym, to jednak dobrze się stało, że użyczył on swoich łam przedstawicielom najważniejszych wydziałów teologicznych w Polsce. Pozostaje tylko żałować, że nie starczyło redaktorowi Wilanowskiemu środków finansowych do kontynuowania wydawnictwa po 1926 roku, a jego słabnące zasoby od początku uniemożliwiały regularne, zgodne z zamierzeniem drukowanie pisma.

2. Wzrost zawartości treściowej „Kwartalnika”

Problematyka *Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego* miała charakter ogólnoteologiczny. W ramach tego czasopisma znalazły się rozprawy naukowe z zakresu apologetyki, patrologii, historii Kościoła, filologii biblijnej i zagadnień z teologii prawosławnej. *Kwartalnik*, obok rozpraw, drukował liczne referaty, materiały i recenzje. W założeniach Wilanowskiego czasopismo to miało m.in. umożliwić kontakt Wydziału Teologicznego Wileńskiego z wybitnymi przedstawicielami ówczesnego świata nauki, a jednocześnie przyczynić się do rozwoju twórczości teologicznej w Polsce. Trudno jest dzisiaj, po kilkudziesięciu latach, ocenić to, co napisali ówczesni teologowie. Głos recenzentów, a zwłaszcza ich uznanie wobec umiejętności zgromadzenia przez Wilanowskiego wokół swego pisma wielu znanych nazwisk twórców polskiej teologii, mówi samo za siebie. Wystarczy przypomnieć kilku autorów rozpraw, by się przekonać o prawdziwości pochlebnych ocen. Oto ona: prof. J. Archutowski (UJ) – twórca nowoczesnej bibliistyki polskiej, prof. J. Fijałek (UJ) – świetny znawca historii Kościoła, prof. A. Klawek (Lwów, UJ) – wybitny

²²⁰ Rec.: *Gazeta Kościelna*, 30 (1923), s. 128–129.

²²¹ Tamże, s. 128–129.

²²² T. Długosz, Rec.: *Przegląd Teologiczny*, 4 (1923), s. 171–175.

²²³ Rec.: *Gazeta Kościelna*, 33/1926, s. 473–474.

²²⁴ T. Długosz, Rec.: *Przegląd Teologiczny*, 4 (1923), s. 473–474.

bibliista, prof. J. Kallenbach (UJ) – znakomity znawca literatury romantycznej; profesorowie: A. Parczewski i B. Żongołłowicz (USB) – znani ówczesni prawnicy i liczne inne późniejsze sławy teologii polskiej.

Kwartalnik Teologiczny Wileński, jako czasopismo teologiczne, dawał dobrą informację naukową początkującym studentom, a naukowcom umożliwiało publikowanie ich osiągnięć na polu badań teologicznych. W ten sposób *Kwartalnik* stał się przekaznikiem solidnej wiedzy dla polskich środowisk twórczych. Potomnym zaś umożliwiał do dzisiaj obserwację kształtowania się polskiej myśli teologicznej okresu międzywojennego.

Wartość naukowa *Kwartalnika Wileńskiego* została oceniona wysoko m.in. przez ks. Aleksandra Klawka w pracy zatytułowanej *Zarys dziejów teologii katolickiej w Polsce*, Kraków MCMCLVIII.

3. „Kwartalnik“ a środowisko naukowe wileńskie

Pierwsze lata niepodległej Polski nie dały możliwości utworzenia wszystkim wydziałom teologicznym własnego pisma naukowego. *Polonia Sacra*, redagowana w Krakowie przez ks. J. Fijałkę, *Przegląd Teologiczny* we Lwowie przez ks. T. Długosza i *Kwartalnik Teologiczny Wileński*, redagowany na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, były czasopismami, których założyciele mieli ścisły kontakt z wydziałami teologicznymi uniwersytetów istniejących w tych miastach.

Pojawienie się w Wilnie w 1923 r. pierwszego numeru nowopowstałego czasopisma nappełniło zadowoleniem nie tylko pracowników naukowych Uniwersytetu, ale również i szersze grono intelektualistów wileńskich. Wychodzący *Kwartalnik* stał się dla wielu znakiem normalnego funkcjonowania Wydziału Teologicznego na Wszechnicy Batorowej. Z czasem, jak ukazywały się kolejne tomy czasopisma, zauważyć można było coraz częściej rozprawy i artykuły z pogranicza wiedzy teologicznej. Przykładem tego mogą być autorzy związani z innymi wydziałami Uniwersytetu Wileńskiego. Wśród nich należy wymienić: doc. C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz, doc. St. Pigoń, dra T. Modelskiego, doc. W. Lutostawskiego, którzy byli pracownikami Wydziału Humanistycznego oraz prof. A. Parczewskiego – dziekana Wydziału Prawa i Nauk Społecznych. *Kwartalnik* z czasem zaczynał stawać się pismem uniwersyteckim. Pomimo coraz znaczniejszej międzywydziałowej roli *Kwartalnika* na Uniwersytecie Wileńskim, nadal utrzymywał on charakter teologiczny.

Trudno jest dzisiaj szerzej określić, czym był dla środowiska wileńskiego *Kwartalnik Teologiczny*. Brak jest dokumentów i informacji, które mogłyby naświetlić ten problem. Jednakże możemy już dziś sformułować następujące wnioski:

- *Kwartalnik Teologiczny Wileński* był periodykiem naukowym, propagującym osiągnięcia badawcze teologów i humanistów wileńskich,
- był formą kształtowania młodych adeptów nauki,
- stał się wykładnią twórczości naukowej ośrodka wileńskiego na teren Polski,
- przyczynił się do formowania polskiej myśli teologicznej i preferowania jej za granicą.

VILNAER THEOLOGISCHE QUARTALSCHRIFT (KWARTALNIK TEOLOGICZNY WIELEŃSKI) 1923–1926

Eine geschichtlich-theologische Untersuchung

Zusammenfassung

Die kirchliche Kommunikationswissenschaft befand sich in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen in Polen erst im anfänglichen Zustand. Man brauchte aber dringend eine genaue Untersuchung des religiös-kirchlichen und theologischen Zeitschriftenwesens dieser Periode. Man muss dabei feststellen, dass nicht viele Zeitschriften ihren wissenschaftlichen Charakter aufzeigten. Zu den wissenschaftlichen können u.a. *Polonia Sacra*, *Przegląd Teologiczny* (Theologische Revue), *Ateneum Kapłańskie* (Geistliches Ateneum), *Kwartalnik Teologiczny Wileński* (Vilnaer Theologische Quartalschrift) zählen. Bis jetzt sind aus den vielen anderen mehr nur *Ateneum Kapłańskie* und *Przegląd Powszechny* mindestens teilweise untersucht worden. Angesichts dessen war eine monographische Untersuchung der Entstehung und des Wertes im Sinne einer Inhaltsanalyse der Vilnaer Theologischen Quartalschrift wünschenswert.

Bei der Untersuchung wurde eine historisch-theologische Methode angewandt, d.h. – das theologische Problem – der Inhalt der Quartalschrift – wurde der geschichtlichen Analyse mit Berücksichtigung der dabei nötigen Anforderungen unterzogen.

Die ganze Arbeit wurde in vier Kapitel unterteilt. Das erste betrifft die Person des Gründers und der äusseren Charakteristik der Zeitschrift. Das zweite – die Thematik der Zeitschrift. Das dritte betrifft die Autoren und die Mitarbeiter der Quartalschrift. Im vierten Kapitel dagegen wurde die Würdigung des inhaltlichen Wertes der Zeitschrift vor allem auf der Hintergrund anderer Zeitschriften unternommen.

Die Untersuchung hat ergeben, dass die *Quartalschrift* alle Anforderungen, die an eine solche Gattung abverlangt wird, erfüllt wurden. Die Zeitschrift wird als die Ursache der Belebung der Vilnaer wissenschaftlichen Wirkungskreis angesehen und hat einen guten Ruf bekommen. Als Mitarbeiter sind viele namhafte Wissenschaftler aus Vilna und aus Polen zuzählen. Obwohl *Quartalschrift* nur kurz (1923–1926) erschien, hat aber der polnischen Wissenschaft viel Hervorragendes gebracht.